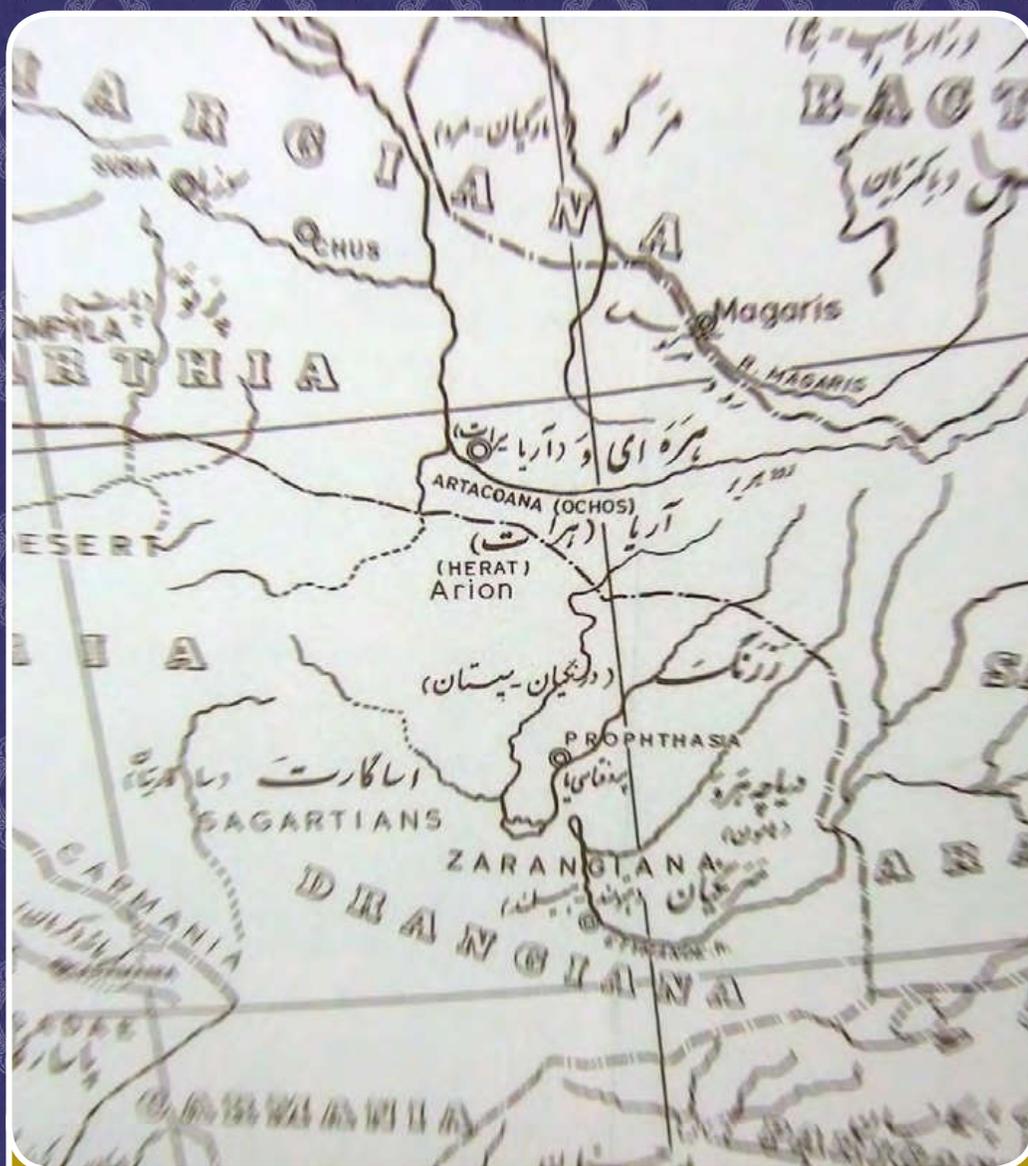


بخش دوم؛ هرات‌شناسی



نقشه هرات و مناطق هم‌جوار آن در دوره هخامنشیان



نامه بایسنغری، شماره نخست، ۱۳۹۸ خورشیدی

دست‌نویس شرح عیون الحکمه فخر رازی کتابت ۶۰۷ق. کهن‌ترین سند مدرسه سلطان غیاث‌الدین غوری یا غیاثیه هرات

فرهاد احراری^۱

مقدمه

شرح عیون الحکمه ابن سینا تألیف امام فخر رازی عنوان نسخه‌ای است که با شماره (Or.712) در کتاب‌خانه دانشگاه لیدن هلند نگهداری می‌شود. این نسخه چند ماه پس از وفات فخر رازی، در ۶۰۷ق. در مدرسه سلطان غیاث‌الدین غوری یا غیاثیه در هرات از روی نسخه قرائت شده بر مصنف، کتابت شده است. این نسخه از چند جنبه حایز اهمیت است: (۱) قدیمی‌ترین نسخه تاریخ‌دار از شرح عیون الحکمه است که در تصحیح‌های انجام‌شده از آن بهره برده نشده است. (۲) با توجه به مشخص نبودن محل دقیق بنای قدیم مدرسه سلطان غیاث‌الدین غوری (غیاثیه) و گفته‌های پریشان مؤرخین دوره‌های غوری، آل کرت و تیموری درباره این مدرسه، می‌توان گفت این نسخه قدیمی‌ترین سندی است که ما را به وجود این مدرسه در هرات آگاهی می‌بخشد. (۳) این نسخه گواهی دیگری بر رابطه امام فخر رازی با هرات و تأثیرات علمی وی بر مجامع علمی و مدارس این شهر است.

گزارش کتاب‌شناسی

شرح عیون الحکمه تألیف ابو عبدالله محمد بن عمر طبرستانی رازی، معروف به امام فخر، ابن الخطیب و فخر رازی (۵۴۳/۵۴۴ - ۶۰۶ق.). مفسر، فیلسوف، طبیب، ریاضی‌دان، منجم

۱. پژوهشگر در مؤسسه پژوهشی بایسنغر، هرات eng.farhad_ahrari@yahoo.com

* دریافت تصاویر صفحات مهم نسخه به کمک و هم‌پاری دوستان گران‌قدر، سید امیر منصوری (دانشجوی دکترای ادبیات فارسی در دانشگاه فردوسی مشهد و کارشناسی ارشد کودیکولوژی در دانشگاه شهید بهشتی تهران)، دکتر شکوفه اکبرزاده (دکترای ادبیات فارسی از دانشگاه فردوسی مشهد) و دکتر سمیه فروتن مقیم هلند میسر شد. از همه این بزرگواران سپاس گزارم.



و فقیه شافعی است. وی در فاصله سال‌های ۵۸۷-۶۰۲ ق. وارد هرات شد^۱. ورود فخر رازی به هرات هم‌زمان با حکومت غوریان (حک. ۴۹۳-۶۱۲ ق.) و سلطنت سلطان غیاث‌الدین ابوالفتح محمد بن سام غوری (حک. ۵۵۸/۵۵۶-۵۹۹ ق.) در این شهر بود. فخر رازی مورد توجه سلطان غیاث‌الدین غوری قرار گرفت^۲. اصیل‌الدین عبدالله واعظ هروی در این باره چنین می‌گوید: «سلطان موصوف، مسجد آدینه را به اسم شافعیه به جهت امام مذکور بنا نموده و هر روز جمعه آن‌جا به نصیحت مسلمانان مشغول می‌شده»^۳. امام فخر رازی نیز اثرش لطایف غیاثیه^۴ را در چهار بخش اصول دین، فقه، اخلاق و دعا به فارسی به نام سلطان غوری نوشت^۵. فخر رازی در ۶۰۶ ق. از دنیا رفت و در خیابان هرات دفن گردید^۶.

شرح عیون الحکمه رازی به زبان عربی و در سه بخش منطقیات، طبیعیات و الهیات تألیف شده است. ساختار کتاب بدین صورت است که ابتدا متن عیون الحکمه ابن سینا و سپس شرح فخر رازی آمده است. عنوان‌ها در این اثر، «قال الشیخ» برای ابن سینا (۳۷۰-۴۲۸ ق.) و «التفسیر» برای سخن فخر رازی است^۷. در نسخه حاضر برای سخن رازی «قال المفسر رضی الله عنه» نیز به کار رفته است که پیداست کار کاتب است^۸ گویا فخر رازی تنها کسی است که بر عیون الحکمه شرح نوشته است. تاریخ نگارش این اثر بین سال‌های ۵۹۰-۵۹۵ یا ۶۰۰ ق. بوده است^۹ و مؤلف آن را برای شاگرد خود حکیم محمد بن رضوان بن منوچهر، ملک شروان نوشته است^{۱۰}. منوچهر، در ۵۳۰-۵۵۵ ق. پادشاه شروان بود. فخر رازی در شرح این اثر ابن سینا هم‌چون شرح اشارات و تنبیهات، راه خرده‌گیری و نقد عقاید باطله وی را پیش گرفته است و این موضوع را در مقدمه اثر به شکل زیر بیان نموده است:

«من همه این دفتر را نمی‌پذیرم و به خرد و بزرگ مسائل آن گرایش ندارم. این دفتر بر پایه کج نهاده شده و نگارنده در آن به راه راست نرفته است. چون مردم نگارنده را نامور می‌پندارند،

۱. مایل هروی، شرح حال و زندگی و مناظرات امام فخرالدین رازی، ۱۳۴۳، ص ۹۵.

۲. همان، ص ۱۶۶.

۳. واعظ هروی، مقصد الاقبال سلطانیه و مرصد الآمال خاقانیه، ۱۳۵۱، ص ۳۹.

۴. لطایف غیاثیه در سال ۱۳۰۱ش در تهران با عنوان اسرارالتنزیل و در سال ۱۳۲۳ق. در حیدرآباد، مطبع قاسمی با عنوان فواید غیاثیه به نشر رسیده است (مایل هروی، شرح حال و زندگی و مناظرات امام فخرالدین رازی، ۱۳۴۳، ص ۲۷۶).

۵. مایل هروی، شرح حال و زندگی و مناظرات امام فخرالدین رازی، ۱۳۴۳، ص ۱۶۶.

۶. واعظ هروی، مقصد الاقبال سلطانیه و مرصد الآمال خاقانیه، ۱۳۵۱، ص ۳۹.

۷. دانش‌پژوه، «آشنایی با شرح عیون الحکمه امام رازی»، ۱۳۶۵، ص ۱۱۳.

۸. رازی، شرح عیون الحکمه، ۶۰۷: ۲۰۴ ب.

۹. دانش‌پژوه، «آشنایی با شرح عیون الحکمه امام رازی»، ۱۳۶۵، ص ۱۱۳.

۱۰. همان، ۱۱۳؛ رازی، عیون الحکمه تألیف ابن سینا مع شرح عیون الحکمه، ۱۳۷۳، ص ۴۰-۴۲.





همواره می‌کوشند که به راز سخن آن راه یابند. من خامه و کاغذ را از سرزنش و دشنام و نفرین به دور داشتم. اگر چه آنچه را که درست و راست است نهفته نگذاشتم و آن را تا می‌توانستم سنجیده نشان دادم و آنچه را که تباه می‌دانستم به اندازه توانایی خود بی‌پایه و سست ساختم. کارم اگر درست باشد، از داده خداوند است و اگر نادرست است، از خود من و از شیطان است^۱».

در واقع امام فخر رازی عیون الحکمه را هم‌چون اشارات و تنبیهات به جای شرح، جرح نمود و عده‌ای از این اثر با عنوان «جرح عیون الحکمه» نام برده‌اند^۲. امام فخر رازی در شرح عیون الحکمه از ده اثر خود نام برده است^۳.

نسخه‌های خطی مهم شرح عیون الحکمه: (۱) لیدن Or. 2918: ۶۰۶ق. (?)، در مجموعه، برگ‌های ۱-۱۷۴؟، چند برگ از پایان نسخه افتاده است^۴. / (۲) لیدن Or. 521: ۱۹۶ق، ۲۷۲ برگ^۵. / (۳) دانشگاه تهران ۴۸۷۳، ۶۷۴ق^۶. / (۴) لندبرگ^۷ ۵۵۸، پیش از ۶۰۶ق. (?)، همان نسخه لیدن Or. 2918 است^۸. / (۵) اسکوریال ۶۲۸، ۶۳۷ق^۹. / (۶) منچستر ۳۸۰، ۷۷۳ق.، کتابت در ربع رشیدی تبریز^{۱۰}. / (۷) وین ۱۵۲۲، ۶۳۷ق^{۱۱}.

نسخه‌های چاپی: (۱) شرح عیون الحکمه، فخرالدین الرازی، تحقیق احمد حجازی السقا، قاهره، مکتبه الانجلو المصریه، ۱۴۰۰ق. / (۲) عیون الحکمه تألیف ابن سینا مع شرح عیون الحکمه محمد بن عمر فخر رازی، محقق احمد حجازی احمد السقا، موسسه الصادق، تهران، ۱۳۷۳ش، در سه جلد (چاپ افست مورد ۱). / (۳) عیون الحکمه مع شرح الرازی، حقیقه و قدم له عبدالرحمن بدوی، منشورات المعهد العلمی الفرنسی للآثار الشرقیه بالقاهره، قاهره، ۱۹۵۴م^{۱۲}.

۱. رازی، عیون الحکمه تألیف ابن سینا مع شرح عیون الحکمه، ۱۳۷۳، ص ۴۰-۴۲؛ دانش پژوه، «آشنایی با شرح عیون الحکمه امام رازی»، ۱۳۶۵، ص ۱۱۸.
۲. خواندمیر، ۱۳۸۰: ۳۳۱/۲.
۳. دانش‌پژوه، «آشنایی با شرح عیون الحکمه امام رازی»، ۱۳۶۵، ص ۱۱۴-۱۱۵.

4. Voorhoeve, 1980: 394; Witkam, 2007: 228.

۵. همان، ۳۹۴: همان، ۲۳۰.

۶. درایتی، ۱۳۸۹: ۸۶۹/۶.

7. E.J.Brill, Catalogue de manuscrits Arabes, Carlo Landberg, Leide: E.J.Brill, 1883, p.157.

۸. Voorhoeve, 1980: 394؛ دانش‌پژوه، ۱۳۶۵: ۱۱۶.

۹. دانش‌پژوه، ۱۳۶۵: ۱۱۵.

۱۰. همان.

۱۱. رازی، ۱۳۷۳: ۲۹-۳۰.

۱۲. دانش‌پژوه، «آشنایی با شرح عیون الحکمه امام رازی»، ۱۳۶۵، ص ۱۱۱.



متن شرح عیون الحکمة رازی در نسخه لیدن (Or.712):

الف) المنطقیات (۱ب-۸۳ب): آغاز: «بسم الله الرحمن الرحيم ربّ يسر ولا تعسر بفضلك. قال مولانا افضل العالم... فخرالحق والدين الداعي الى الله تعالى محمد بن عمر بن الحسين الرازی... اللهم يا خالق السموات والارض ويا نورالسموات والارض»^۱ / انجام: «... و اعلم ان هذا الكلام غنى عن التفسير و ههنا آخر الكلام فى المنطقیات و يتلوه الطبیعیات والله اعلم بالصواب و اليه المرجع والمآب»^۲.

ب) الطبیعیات (۸۴ب-۲۰۴آ): آغاز: «بسم الله الرحمن الرحيم رب يسر ولا تعسر بفضلك قال المفسر: الحکمة الاستكمال النفس الانسانيه بقصور الامور والتصديق بالحقائق النظرية والعلمية...»^۳ / انجام: «السادس لم قلت انه يمتنع تعلق نفسين ببدن واحد و هنا آخر الكلام فى الطبیعیات والحمد لله رب العالمين»^۴.

ج) الالهيات (۲۰۴ب-۲۵۱ب): آغاز: «بسم الله الرحمن الرحيم، ربّ تمم بفضلك الكلام فى الالهيات و فيه فصول الفصل الاول قال الشيخ الموجود قد يوصف بانه واحد...»^۵ / انجام: «وقد ختم المفسر رضى الله عنه هذا الكتاب بدعاء مأثور... أن تغفر لى خطيئتى يوم الدين و ان لا تجعلنى من الهالكين يا اكرم الاكرمين و يا ارحم الراحمين والصلوة على سيد المرسلين و خاتم النبیین والحمد لله رب العالمين»^۶.

مدرسه غياثيه

در طول تاريخ چند مدرسه در هرات، تبريز و خرگرد موسوم به غياثيه بنا شده اند. نام گذارى اين مدارس برگرفته از نام بانى آنها يعنى «غياث الدين» بوده است.

(۱) مدرسه غياثيه هرات (بانى: سلطان غياث الدين غورى)

غياث الدين ابوالفتح محمد بن سام غورى/غياث الدين غورى پادشاه قدرتمند سلسله غورىان،

۱. رازى، ۱۳۷۳: ۳۹/۱.

۲. همان، ۱/ ۲۵۴.

۳. همان، ۲/ ۳.

۴. همان، ۲/ ۳۰۲.

۵. همان، ۳/ ۳.

۶. همان، ۳/ ۱۷۱.





به روایتی ۴۳ سال^۱ و به روایتی دیگر ۴۱ سال^۲ حکمرانی کرد. وی در ۵۷۱ق. هرات را فتح کرد^۳ و در ۵۹۹ق. از دنیا رفت و در بقعه‌ای که در شمال مسجد جامع هرات بنا شده است، دفن گردید^۴. بنای مسجد جامع هرات در ۵۹۷ق. به امر وی صورت گرفت^۵. در منابع تاریخی دوره غوریان و آل کرت اشاره‌ای به بنای مدرسه توسط وی نشده است، اما در دوره تیموریان، اصیل‌الدین عبدالله واعظ هروی به خانقاهی که در شمال مسجد و متصل مدرسه غیاثیه و مدرسه‌ای که در سمت غربی گنبد مزار سلطان غیاث‌الدین بنا شده است و از آثار اوست، اشاره می‌کند^۶. هم‌چنین در همین دوره، نظامی باخرزی به حلقه درس مولانا شمس‌الدین محمد اسد‌التبادکانی (د. ۸۶۴ق) در مدرسه سلطان غیاث‌الدین غوری اشاره دارد^۷. با توجه به این که این مدرسه پس از مسجد جامع بنا شده است، تاریخ بنای آن را بین سال‌های ۵۹۷-۵۹۹ق. دانسته‌اند^۸.

در انجامه نسخه شرح عیون الحکمه، کاتب به چند صورت مختلف به این مدرسه اشاره می‌کند: مدرسه غیاثیه (۸۳ب، ۲۵۱ب)، مدرسه سلطان شهید غیاث‌الدین (۲۰۴آ)، مدرسه سلطان غیاث‌الدین (۲۵۱ب). ویتکام، بانی مدرسه را سلطان غیاث‌الدین محمود بن محمد سام دانسته است^۹. احتمال می‌رود به علت این که در یکی از انجامه‌ها کاتب به مدرسه سلطان شهید غیاث‌الدین اشاره کرده است، وی به نتیجه فوق رسیده است، زیرا این غیاث‌الدین محمود پسر سلطان غیاث‌الدین محمد سام بود که در ۶۰۷ق. شهید شد و در گازرگاه هرات دفن گردید^{۱۰}.

(۲) مدرسه غیاثیه هرات (بانی: غیاث‌الدین کرت)

ملک غیاث‌الدین محمد کرت (حک. ۷۰۶-۷۲۹ق.) فرزند ملک شمس‌الدین کهین در ۷۰۷ق. در هرات به تخت نشست^{۱۱} و در ۷۲۹ق. درگذشت^{۱۲}. وی ابتدا مسجد جامع هرات را

۱. جوزجانی، منهاج سراج، طبقات ناصری، ۱۳۴۲، ج ۱، ص ۳۶۱.

۲. همان، ۳۶۸.

۳. همان، ۳۵۸.

۴. همان، ۳۶۱؛ واعظ هروی، مقصد الاقبال سلطانیه و مرصد الآمال خاقانیه، ۱۳۵۱، ص ۴۱.

۵. واعظ هروی، مقصد الاقبال سلطانیه و مرصد الآمال خاقانیه، ۱۳۵۱، ص ۴۰؛ اسفزاری، روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ۱۳۳۸، ج ۱، ص ۳۳؛ خواندمیر، مآثرالملوک به ضمیمه خاتمه خلاصه الاخبار و قانون همایونی، ۱۳۷۲، ص ۱۴۲؛ فکری سلجوقی، بخشی از تاریخ هرات باستان، ۱۳۶۲، ص ۴۳؛ رساله مزارات هرات، ۱۳۴۴، ص ۱۱۹.

۶. واعظ هروی، مقصد الاقبال سلطانیه و مرصد الآمال خاقانیه، ۱۳۵۱، ص ۴۱.

۷. نظامی باخرزی، مقامات جامی، ۱۳۷۱، ص ۸۵.

8. Allen, 1983, p 74 & 95.

9. Witkam, 2007, p 297.

۱۰. جوزجانی، منهاج سراج، طبقات ناصری، ۱۳۴۲، ج ۱، ص ۳۷۷.

۱۱. هروی، تاریخ‌نامه هرات، ۱۳۸۳، ص ۵۷۰؛ خواندمیر، حبیب‌السیر، ۱۳۸۰، ج ۳، ص ۳۷۸.

۱۲. خواندمیر، حبیب‌السیر، ۱۳۸۰، ج ۳، ص ۳۷۸.





مرمت کرد^۱ سپس مدرسه غیاثیه را در قسمت شمالی مسجد جامع هرات بنا کرد^۲. غیاث‌الدین کرت املاکی وقف این مدرسه کرد و برای آن‌ها وقفیه‌ای تعیین نمود^۳. از اوقاف این مدرسه تنها موردی که مشخص است، نظره آبی است که ابونصری هروی آن را وقف این مدرسه دانسته است^۴. یکی از شرایط درج شده در این وقفیه، تدریس اعلم علمای هرات در آن مدرسه بوده است^۵. مولانا یعقوب چرخي (۷۶۲-۸۵۱ق.) استفاده از اوقاف این مدرسه را جایز می‌دانست زیرا می‌فرمود مردم صالح، ساکن آن بوده‌اند و آن مردم از اوقاف آن اجتناب نمی‌نموده‌اند^۶. این مدرسه را غیاث‌الدین کرت باید قبل از ۷۲۰ق. بنا کرده باشد، زیرا ذیل حوادث قبل از سفر حج وی در ۷۲۰ق. نقل شده است^۷. حجره مولانا سعدالدین کاشغری (د. ۸۶۰ق) و خواجه عبیدالله احرار (۸۰۶-۸۹۵ق.) در دوران اقامت در هرات، در مدرسه غیاثیه واقع بوده است^۸. از مدرّسین این مدرسه می‌توان اشخاص زیر را نام برد: مولانا شمس‌الدین علی الفارسی (زنده در ۸۵۵-۸۷۲ق.)، امیر صدرالدین یونس الحسینی (زنده در ۸۶۳-۹۱۲ق.)، مولانا کمال‌الدین مسعود شروانی (د. ۹۰۵ق.)، قاضی نظام‌الدین محمد فراهی (د. ۹۰۰ق.)، مولانا فصیح‌الدین محمد النظامی (د. ۹۱۹ق.)، امیر رضی‌الدین عبدالاول الحسینی (د. ۹۲۷ق.) و مولانا صدرالدین محمد (زنده در ۸۶۳-۹۱۲ق.) و از محصلین آن در منابع تنها به مولانا شهاب‌الدین عبدالحق طوسی (د. ۸۱۲ق.) اشاره شده است^۹.

به گفته فکری سلجوقی در ۱۳۲۳ش. عمارت این مدرسه از ریشه برداشته شد، آن را به طرز جدید ساختند^{۱۰} و مدرسه مسجد جامع هرات را بدان‌جا منتقل کردند^{۱۱}. در بازسازی‌های سال

۱. هروی، تاریخ‌نامه هرات، ۱۳۸۳، ص ۷۴۲؛ خواندمیر، حبیب‌السیر، ۱۳۸۰، ص ۳۷۹.
۲. سمرقندی، مطلع‌سعدین و مجمع‌بحرین، ۱۳۷۲، ج ۱، ص ۱۲۴؛ خواندمیر، حبیب‌السیر، ۱۳۸۰، ج ۳، ص ۳۷۹؛ مآثرالملوک به ضمیمه خاتمه خلاصه الاخبار و قانون همایونی، ۱۳۷۲، ص ۱۴۴، ۱۹۱؛ فصلی از خلاصه الاخبار، ۱۳۴۵، ص ۱۴.
۳. سمرقندی، مطلع‌سعدین و مجمع‌بحرین، ج ۱، ص ۱۲۴.
۴. ابونصری هروی، طریق قسمت آب قلب، ۱۳۸۶، ص ۶۴.
۵. خواندمیر، مآثرالملوک به ضمیمه خاتمه خلاصه الاخبار و قانون همایونی، ۱۳۷۲، ص ۲۲۳.
۶. کاشفی، رشحات عین‌الحیات، ۱۳۵۶، ج ۱، ص ۱۲۰؛ سمرقندی، سلسله العارفین و تذکره الصدیقین، ۱۳۸۸، ص ۱۵۵؛ نیشابوری، احوال و سخنان خواجه عبیدالله احرار مشتمل بر ملفوظات احرار به تحریر میر عبدالاول نیشابوری، ۱۳۸۰، ص ۲۹۷.
۷. اسفزاری، روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ۱۳۳۸، ج ۱، ص ۵۱۳، ۵۰۷.
۸. کاشفی، رشحات عین‌الحیات، ۱۳۵۶، ج ۱، ص ۱۸۰.
۹. خواندمیر، حبیب‌السیر، ۱۳۸۰، ج ۴، ص ۱۰۶، ۳۵۲، ۳۴۳، ۳۴۰، ۳۵۳، ۳۵۵؛ فصیح‌خوافی، مجمل، ۱۳۸۶، ج ۳، ص ۱۰۵۱؛ خواندمیر، مآثرالملوک به ضمیمه خاتمه خلاصه الاخبار و قانون همایونی، ۱۳۷۲، ص ۲۲۳.
۱۰. مدرسه غیاثیه فعلی زمانی مسجد قاضی القضاة بود که در سال ۱۳۲۱ خورشیدی به مدرسه تبدیل شد و به نام ملا میر یکی از استادان وقت مشهور شد. در ابتدای کودتای ثور ۱۳۵۷ مدرسه مزبور از رونق افتاد و در سال ۱۳۶۸ در دوره ولایت فضل‌الحق خالقیار دوباره بدان توجه شد و عمارت قدیمی ویران و به جایش کار ساختمان جدیدی آغاز شد. در سال ۱۳۷۱ کار ساختمان این کانون به پایان رسید و به نام مدرسه غیاثیه مسمّا شد (افضلی، سال‌های سرخ هری، ۱۳۹۷، ص ۲۱۲).
۱۱. فکری سلجوقی، رساله مزارات هرات، ۱۹۶۷، ص ۹۳، ۱۷۸ تعلیقات.



۱۳۹۷ش. در قسمت وضوخانه مسجد جامع هرات بقایایی از بنای قدیم مدرسه کشف شده است که تعیین قدمت آن‌ها نیاز به بررسی‌های باستان‌شناسی دارد.^۱

(۳) غیاثیه تبریز

بانی آن خواجه غیاث‌الدین محمد پسر خواجه رشیدالدین فضل‌الله همدانی بوده است.^۲ وی در ۷۲۷ق. وزیر سلطان ابوسعید ایلخانی (حک. ۷۱۶-۷۳۶ق.) پسر الجایتو شد^۳ و در دوران وزارت خویش این مدرسه را بنا کرد.

(۴) غیاثیه خرگرد

این مدرسه به دستور غیاث‌الدین پیراحمد خوافی، وزیر شاه‌رخ میرزای تیموری (حک. ۸۰۷-۸۵۰ق.) بنا شد. بنای این مدرسه در ۸۴۲ق. آغاز و در ۸۴۸ق. به پایان رسید.^۴

گزارش نسخه‌شناسی

نوع جلد: جلد چرمی اروپایی که توسط کتاب‌خانه تهیه شده است و قدیمی نیست. / **نوع کاغذ:** در هیچ کدام از فهرست‌ها ذکر نشده و به علت دسترسی نداشتن به اصل نسخه نامشخص ماند. / **ابعاد کاغذ:** مشخص نشد. / **تعداد اوراق:** ۲۵۱ برگ / **تعداد سطرها:** ۱۶ تا ۱۷ سطر در هر صفحه / **خط:** نسخ / **رکابه:** ندارد. / **صفحه‌شمار قدیم:** ندارد / **کراسه‌شمار:** مشخص نشد. / **شماره‌های نسخه:** Or.721 تنها شماره ثبت نسخه است. / **برگ اول نسخه:** در بردارنده عنوان اثر و چند یادداشت تملک (ار). / **برگ آخر نسخه:** در بردارنده سطرهای پایانی متن، انجامه و یادداشت‌هایی در حاشیه (۲۵۱ب). / **کاربرد رنگ‌ها:** متن و حاشیه‌ها تماماً با رنگ سیاه کتابت شده است. / **آسیب‌ها:** در برگ‌های ۲۹ و ۸۴ یک مرمت کهن با وصله‌کردن کاغذ انجام شده است. / **آرایه‌ها و نشانه‌ها:** (۱) مدّ تعریف (--، ~): روی واژه‌هایی مانند «قال الشيخ»، «قال المفسر»، عناوین فصل‌ها و باب‌ها دیده می‌شود. / (۲) نشانه‌های تصحیح مانند «صحح»، «صحح» در حاشیه تعدادی از صفحات برای نمونه صفحه (۸۴ب). / (۳) آرایه سه نقطه: زیر حرف «س» در کلماتی مثل «السعاده»، «الاسلوب» و «بسبب» (۲۵۱ر). / **برافزوده‌ها در**

۱. برگرفته از اطلاعات دوست عزیز آقای مهندس نصیراحمد یاور که در جریان مرمت‌های مسجد جامع هرات و سایر بناهای تاریخی هرات نقش برجسته‌ای داشتند.

۲. خواندمیر، دستورالوزرا، ۱۳۱۷، ص ۳۲۵.

۳. طارم، «خاندان رشیدی»، ۱۳۸۳، ص ۹۶.

۴. رحیم زاده، «مدرسه غیاثیه خرگرد، جلوه‌ای از شکوه معماری عهد تیموری در ایران»، ۱۳۹۴، ص ۲؛ گلچین عارفی، «خواجه غیاث‌الدین پیراحمد خوافی بانی مدرسه غیاثیه خرگرد»، ۱۳۸۷، ص ۸۷.



حاشیه: (۱) شرح لغات و اصطلاحات دشوار متن و نیز سقطات متن در حاشیه تعداد اندکی از صفحات. / (۲) در جهت عمودی مطالبی در شرح عبارت مشکلی از متن (۸۳ب). / (۳) مطالبی فلسفی به عربی در جهت عمودی در کاغذ وصله شده (۸۴ب). / (۴) دستورالعملی به فارسی (۱۵۶ب). / (۵) دعایی عربی با عنوان افسون معده با خطی درشت‌تر: «أخرج باذن الله، أخرج بعظمة الله... ولا يزيد الظالمين إلا خساراً» (۲۰۴آ). / (۶) دعایی به نقل از حدیث رسول خدا - صلی الله علیه و سلم - و عباراتی طبی به فارسی در باب دارو در هفت سطر در جهت عمودی (۲۵۱ب). / **انجامه‌ها:** این نسخه در هر کدام از سه بخش کتاب یک انجامه و یک تاریخ مقابله دارد که تنها در انجامه بخش اول، به مقابله با نسخه‌ای که بر مصنف قرائت شده، اشاره دارد: (۱) «وقع الفراغ من تحريره ليلة الأحد بعد العشاء الاخير الخامس والعشرين من شهر ربيع الآخر ببلدة هراة عمّرها الله مع بلاد المسلمين في المدرسة الغياثية اسعدالله بانيها و قد خلت من ... سنة ۶۰۷»؛ «قابله بنسخة قرأ على المصنف ببلدة هراة، انتهت المقابلة يوم الاحد العاشر من شهر شوال سنة ۶۰۷» (۸۳ب). / (۲) «وقع الفراغ من تحريره ليلة السبت العشرين من شهر الله رجب في كورة هراة في المدرسة السلطان الشهيد غياث الدين انار الله برهانه بعد العشاء الاخير سنة سبع و ستمائه»؛ «انتهت المقابلة يوم الثالث قبل العصر السادس عشر من ذى الحجة ۶۰۷» (۲۰۴آ). / (۳) «تم الكتاب في بلدة هراة في مدرسة السلطان غياث الدين يوم الثلاثاء بعد الظهر الثامن من شهر شعبان سنة ۶۰۷»؛ «انتهت الفراغ من مقابلة هذا الكتاب يوم الجمعة بعد العصر في المدرسة الغياثية ببلدة هراة الخامس والعشرين من ذى الحجة سنة سبع و ستمائه» (۲۵۱ب).

یادداشت‌های تملک: (۱) مالک اول شخصی به نام سلیمان بن محمد علوی حسینی بخاری: «ساقبه النوبه (?)» إلى العبد الضعيف الراجی رحمة ربه اللطيف ابی هاشم سلیمان بن ابی المحامد محمد بن ابی عبدالله العلوی الحسینی البخاری مولداً المکی محتداً (?) أصلح الله عمله و حقق أمله و رزقه سعادة الدارين و متعه لسائر ما حوله من نعمة بفضله و كرمه ...» (۱ر)؛ «الله حسیب، عبده سلیمان بن محمد الحسینی» (۸۴ب). / (۲) مالک دیگر نسخه شخصی به نام شیخ نفیسی (?): «ثم إلى الفقير ابی الذر العلی، ابی الفتح (?)» محمد علی الملقب بشیخ النفیسی (?)» (۱ر). / (۳) به علت تراشیده شدن متن، نام مالک مشخص نشد: «هذا الكتاب كان لأستاذی مولانا... و قد كتبه لنفسه مظفر... في صفر سنة ۷۴۴، اللهم متعنی بما أنعمت علی... طویلاً و إلى كاتبه و مصححه...» (۱ر).

۱. وورهوئو ۶۰۷ق. را اشتبهاً ۶۵۷ق. خوانده و در فهرستش ثبت کرده است (Voorhoeve, 1980: 394). محمدتقی دانش‌پژوه نیز بر اساس فهرست وورهوئو تاریخ نسخه را در مقاله‌اش ۶۵۷ق. ثبت کرده است (دانش‌پژوه، «آشنایی با شرح عیون الحکمه امام رازی»، ۱۳۶۵، ص ۱۱۶).





وضع رسم حروف و نکته‌های کتابتی: (۱) کشیدگی حروف: در حرف‌های ک، ت، ن، ل بیش‌تر دیده می‌شود (۲۵۱ر). / (۲) اعراب: اعراب‌گذاری انجام نشده است، حتی همزه کلماتی مانند «مسئله» و «شیء» کتابت نشده است (۱۸۳آ). / (۳) نقطه‌گذاری: به جز دو نقطه بالای تای گرد در کلماتی مانند «السعادة» و «الانسانیه» بقیه نقطه‌گذاری‌ها رعایت شده است. در پاره‌ای از کلمات در حد یک نقطه فراموش شده است (۲۵۱ر). / (۴) اتصالات حروف: برای نمونه «د» به «ه» در کلمه «السعادة»؛ «ر» به «ف» در کلمه «معرفه»؛ «ز» به «م» در کلمه «الزمان»؛ «الف» به «د» در کلمه «الحادثه» (۲۰۳ب)؛ «الف» به «ل» در کلمات «محال» و «حاله» (۲۰۱ر).

میان سطور متن: کتابتی در میان سطور دیده نمی‌شود. در مواردی که کلمه‌ای در پایان سطر جا نشده است، به صورت عمودی در حاشیه کتابت شده است. سطرها در یک صفحه موازی یک‌دیگر هستند اما پایان سطرها در یک تراز نیستند و تورفتگی دارند.

فهرست منابع

- ابونصری هروی، قاسم بن یوسف، (۱۳۸۶)، طریق قسمت آب قلب، تصحیح رضا مایل هروی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- اسفزاری، معین الدین محمد زمجی، (۱۳۳۸)، روضات الجنات فی اوصاف مدینه الہرات، به تصحیح محمد کاظم امام، تهران: دانشگاه تهران.
- افضلی، خلیل الله، (۱۳۹۷)، سال‌های سرخ هری، هرات: مؤسسه پژوهشی بایسنغر.
- جوزجانی، منہاج سراج، (۱۳۴۲)، طبقات ناصری، تصحیح عبدالحی حبیبی، کابل: انجمن تاریخ.
- خواندمیر، غیاث الدین هماد الدین، (۱۳۱۷)، دستور الوزرا، به تصحیح سعید نفیسی، تهران: اقبال.
- _____، (۱۳۴۵)، فصلی از خلاصه الاخبار، با مقدمه و حواشی (سرور) گویا اعتمادی، طبع ثانی، کابل: مطبعه دولتی.
- _____، (۱۳۷۲)، مآثرالملوک به ضمیمه خاتمه خلاصه الاخبار و قانون همایونی، تصحیح میرهاشم محدث، تهران: مؤسسه خدمات فرهنگی رسا.
- _____، (۱۳۸۰)، حبیب السیر، زیر نظر دبیر سیاقی، چاپ چهارم، تهران: خیام.
- دانش پژوه، محمدتقی، (۱۳۶۵)، «آشنایی با شرح عیون الحکمه امام رازی»، معارف،



- دوره سوم، سال سوم، شماره ۱، فروردین- تیر ۱۳۶۵.
- درایتی، مصطفی، (۱۳۸۹)، فهرست‌واره دست‌نوشته‌های ایران (دنا)، تهران: کتاب‌خانه مجلس شورای اسلامی.
- رازی، محمد بن عمر، (۱۳۷۳)، عیون الحکمه تألیف ابن سینا مع شرح عیون الحکمه، محقق احمد حجازی احمد السقا، تهران: موسسه الصادق.
- رازی، محمد بن عمر، (۶۰۷ق)، شرح عیون الحکمه، نسخه خطی کتاب‌خانه دانشگاه لیدن، ش Or.712.
- رحیم‌زاده، غلام‌حسین، (۱۳۹۴)، «مدرسه گیاهی خرگرد، جلوه‌ای از شکوه معماری عهد تیموری در ایران»، نشریه همایش ملی نقش خراسان در شکوفایی هنر اسلامی.
- سمرقندی، کمال‌الدین عبدالرزاق، (۱۳۷۲)، مطلع سعدین و مجمع بحرین، به اهتمام عبدالحسین نوایی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- سمرقندی، محمد بن برهان‌الدین، (۱۳۸۸)، سلسله العارفین و تذکره الصدیقین، تصحیح احسان الله شکراللهی، تهران: کتاب‌خانه مجلس شورای اسلامی.
- طارم، مریم، (۱۳۸۳)، «خاندان رشیدی»، کتاب ماه تاریخ و جغرافیا، تیر، مرداد، شهریور ۱۳۸۳.
- فصیح‌خوافی، احمد بن محمد، (۱۳۸۶)، مجمل فصیحی، تصحیح سید محسن ناجی نصرآبادی، تهران: اساطیر.
- فکری سلجوقی، عبدالرئوف، (۱۳۴۴)، نقل کامل کتیبه جامع هرات، آریانا، سال ۲۳ شماره ۳ و ۴، حمل و ثور ۱۳۴۴.
- _____، (۱۳۶۲)، بخشی از تاریخ هرات باستان، به کوشش مسعود رجایی، به جای شماره نخست سال پنجم مجله هرات باستان، جدی و حوت ۱۳۶۲.
- _____، (۱۹۶۷م)، رساله مزارات هرات، به تصحیح و حواشی فکری سلجوقی، کابل: مطبعه دولتی.
- کاشفی، فخرالدین علی بن حسین، (۱۳۵۶)، رشحات عین الحیات، تصحیح علی اصغر معینیان، تهران: بنیاد نیکوکاری نورانی.
- گلچین عارفی، مهدی، (۱۳۸۷)، «خواجه غیاث‌الدین پیراحمد خوافی بانی مدرسه گیاهی خرگرد»، گلستان هنر، شماره ۱۳، پاییز ۱۳۸۷.
- مایل هروی، رضا، (۱۳۴۳)، شرح حال و زندگی و مناظرات امام فخرالدین رازی، کابل:





مطبعةً دولتی.

- نظامی باخرزی، عبدالواسع، (۱۳۷۱)، مقامات جامی، تصحیح نجیب مایل هروی، تهران: نشر نی.

- نیشابوری، عبدالاول، (۱۳۸۰)، احوال و سخنان خواجه عبیدالله احرار مشتمل بر ملفوظات احرار به تحریر میر عبدالاول نیشابوری، به تصحیح عارف نوشاهی، تهران: نشر دانشگاهی.

- واعظ هروی، سید اصیل‌الدین عبدالله، (۱۳۵۱)، مقصد الاقبال سلطانیه و مرصد الآمال خاقانیه، به کوشش رضا مایل هروی، تهران: بنیاد فرهنگ ایران.

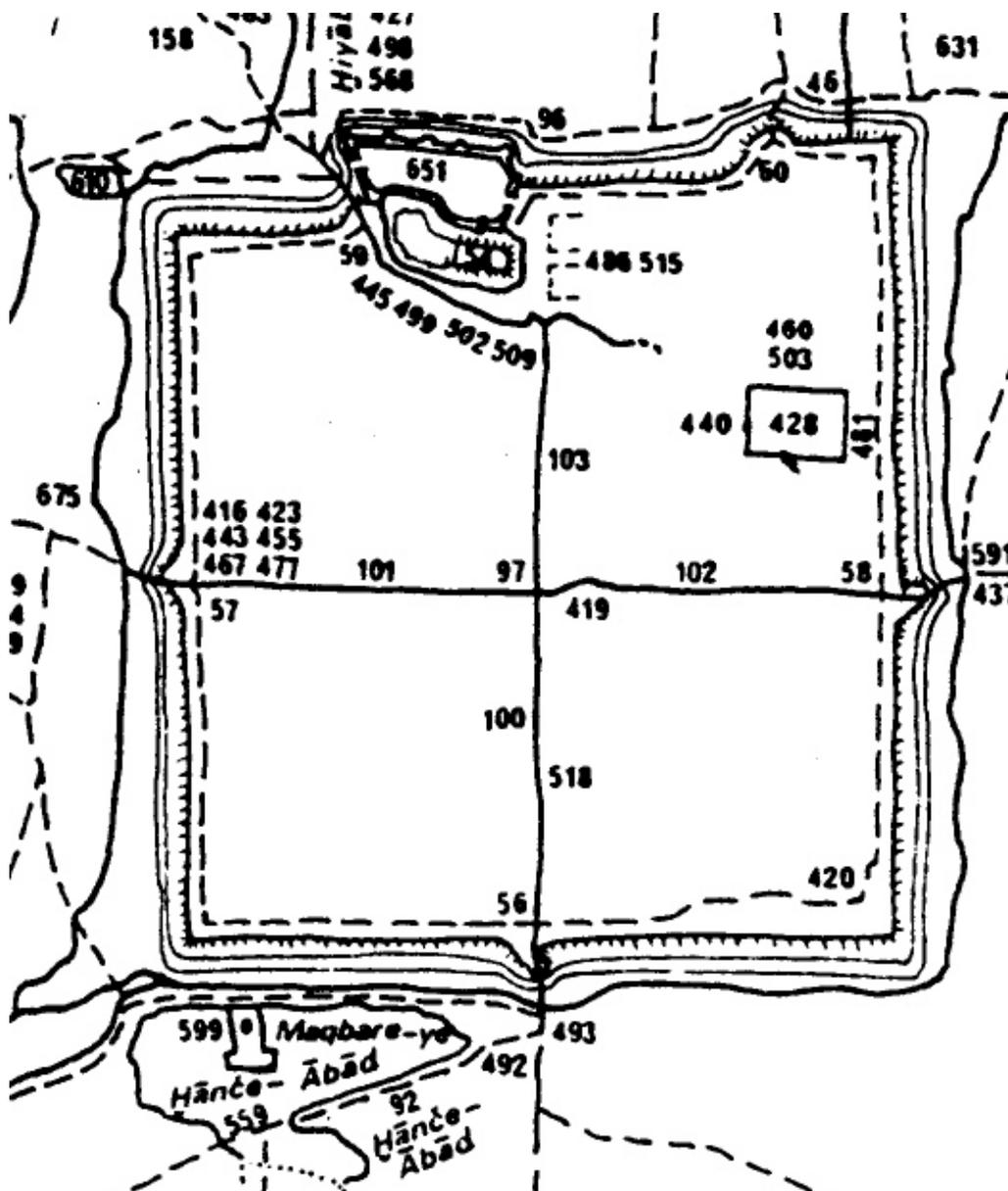
- هروی، سیف بن محمد بن یعقوب، (۱۳۸۳)، تاریخ‌نامه هرات، به تصحیح غلام‌رضا طباطبایی مجد، تهران: اساطیر.

- _ Allen, Terry, (1983), *Timurid Herat*, Wiesbaden.
- _ Landberg, Carlo, (1883), *Catalogue de manuscrits Arabes*, Leide: E.J.Brill.
- _ Voorhoeve, P., (1980), *Handlist of Arabic Manuscripts In the Library of the university of Leiden and other collections in the Netherlands*, second Edition, Leiden university press.
- _ Witkam, Jan Just, (2007), *Inventory Of the Oriental Manuscripts of the Library of the University of Leiden*, Leiden: Ter Lugt Press.





تصاویر



تصویر شماره (۱): نقشه شهر تاریخی هرات، جانمایی مسجد جامع هرات (۴۲۸) و مدرسه غیائیه (۴۶۰) (Timurid Herat, Fig.03)





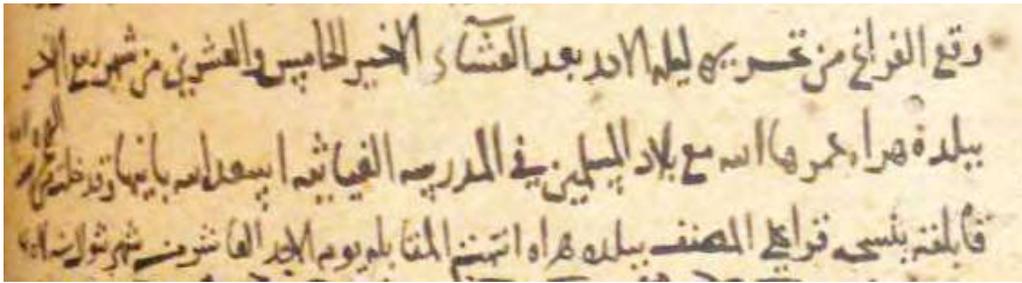
تصویر شماره (۲): صفحه آغازین نسخه در بردارنده عنوان اثر و چند یادداشت تملک (۱)





بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 الكلام في الالهيات وفيه فصول الفصل الاول قال الشيخ الموفق قد يوصف بانها واد
 اوكثير و بانها كلي او جزئي و بانها بالفضل او بالقوه و قد يوصف بانها مساو لشي و قد يوصف بانها
 متحرك او ساكن لكن لا يمكن ان يوصف بانها ميسر و الا اذا صار كما ولا يمكن ان يوصف بانها متحرك
 او ساكن الا اذا صار حسيبا طبيعيا فاذن لم يصير رياضيا فيه لم يوصف بحري جزئي او بسيط
 هذه الصفات و لم يصير طبيعيا لم يوصف بحري جزئي لها لكنه لا يحتاج ان يكون واحدا او اثنين
 الت ان يصير رياضيا او طبيعيا بل انه موجود هو صلي لان يوصف بوجه او اكثر و قد ذكر
 معها فاذن الوصف والكثرة في الالهيات الذاتية للموجود التي يعرض له لما هو موجود ولو ان ذلك
 لا كان الموجود الواحد ينتهي ان يكون الرياضيا او طبيعيا فاذن للموجود هو موجود الحرفي
 ذاتية التفسير قال الفخر رضي الله عنه قد ذكر في اول الطبيعيات ان العلم النظري ثلاثة الالهيات
 والرياضيات والطبيعيات فنقول العوارض الفارضة للموجودات ان يكون عارضا لم يشهد
 انه موجود و تارة من حيث انه موجود خاص اما الحرام الفارضة للموجود من حيث انه موجود فقد
 ذكر الشيخ مهدي في هذا الموضع ثلثة كونها وادها اوكثيرا و كليا او جزئيا و كونها بالفضل او بالقوه
 قد اوصلتها الى عشرين وجها الاول ان يقال الموجود اما ان يكون متخيلا او بالقياس للخيال او المتخيلا
 و اما بالقياس للخيال وهذا التقييم احرقت للموجود من حيث انه موجود بان الموجود ان كان واجبا فهو
 في اول القتل كمثل كل واحد من هذه الالهيات وان كان حكما فلذلك فهذا يدل على ان الموجود
 لكونه موجودا مستعدا ان ينقسم الى هذه الالهيات الثلاثة الثاني ان يقال الموجود اما ان يكون

تأليفه باينستور، شماره نخست، ۱۳۹۸ خورشیدی



تصویر شماره (۵): عبارت کتابت شده در سطر اول و دوم: «وقع الفراغ من تحريره ليلة الاحد بعد العشاء الاخير الخامس والعشرين من شهر ربيع الآخر ببلدة هراة عمرها الله مع بلاد المسلمين في المدرسه الغياثيه اسعد الله بانيها و قائلته بنسخه قرائه المصنف ببلده هراة اتينم المتنا بل يوم الجرد العاشر من شهر شوال سنة ٦٠٧» (۸۳ ب).

ترجمه: فراغت یافته شد از تحریر این نسخه در شب یکشنبه بعد از عشاء آخر بیست و پنجم ماه ربیع الآخر (ربیع الثانی) در بلده هرات - که خداوند آن را با دیگر بلاد مسلمین آباد داشته باشد - در مدرسه غیاثیه - که خداوند بانی آن را خوش بخت و سعادت مند بدارد ... سال ۶۰۷»

عبارت کتابت شده در سطر سوم: «قابلته بنسخة قرأ على المصنف ببلدة هراة انتهت المقابلة يوم الاحد العاشر من شهر شوال سنة ٦٠٧».

ترجمه: این نسخه مقابله شد با نسخه‌ای که بر مصنف (فخر رازی) قرائت شده بود در بلده هرات. مقابله در روز یکشنبه دهم ماه شوال سال ۶۰۷ پایان یافت.



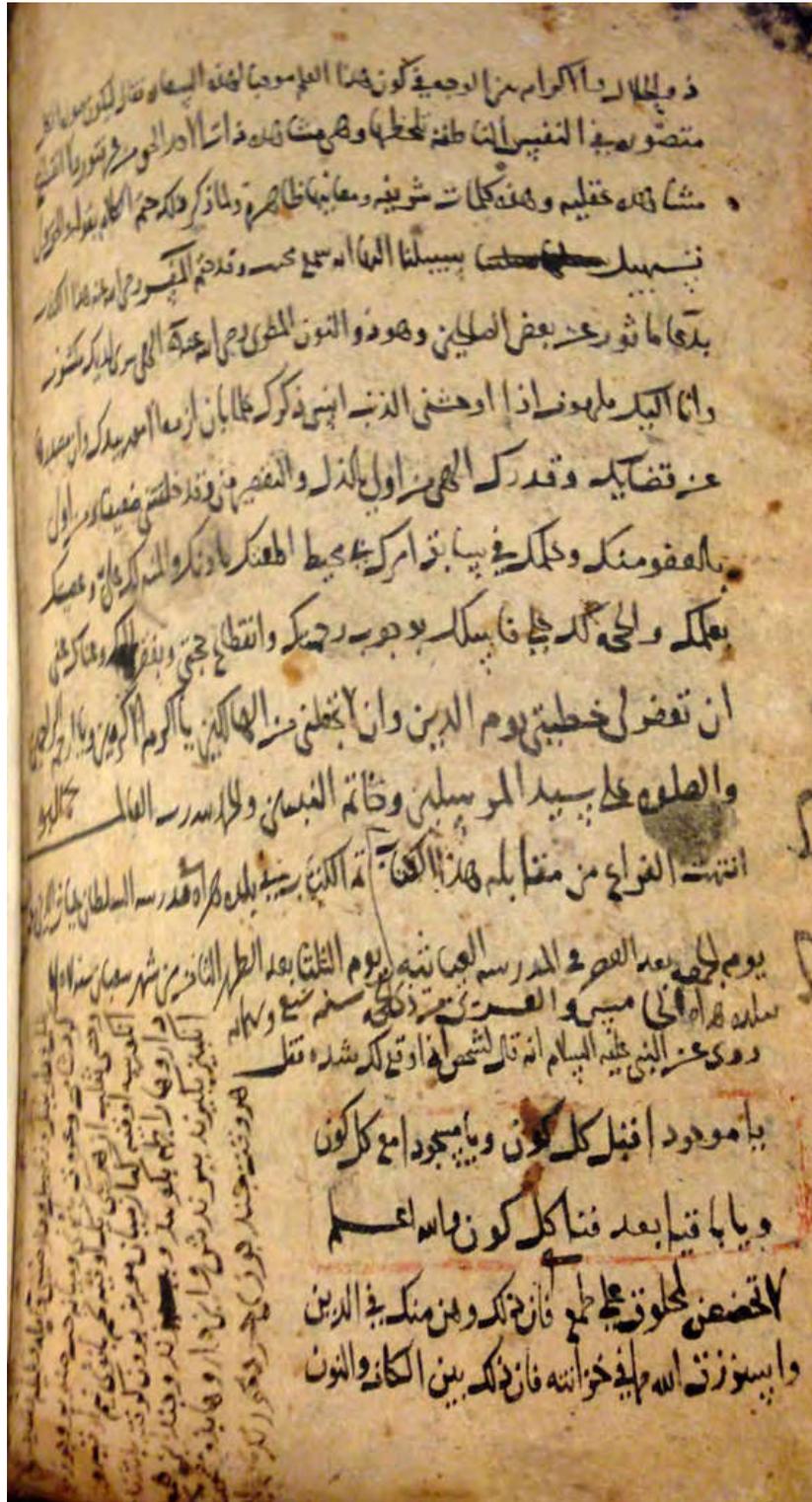


در
 در آن زمان که با اختیار من این ابرام را بر آن نیکو انجمن استنساخ کرده اند و در
 در وقت بدن من بود که بزرگ بلف نزل استخوان زجاجه و بعد که اتفاق آمد در وقت نفس
 در آن کسب‌ها را در وقت که آن بدن خندد و نه کان نبالا نفس زید و وقت پس عمر آن نفوس
 بسیار بود و در این زمان که بدن العین نفس زید و در وقت پس عمر و بسیار استنساخ اتفاق
 پس بدن واد و اسماط با صواب و هاهنا آخر الکلام فی الطبیعیات و الاصله الهی و کت
 انتهت المقابله يوم المثل العاصی و من غنوم فی الحجة الی بیسبیل الدر ایه
 و فی الفروع من تحویر لیله السبت الثوری شهر رجب
 یفکون هر امیر المدرس لیسطان الشیخ غیاث الدین انار الله

افسون معده
 اخرج يا ذن الله اخرج بعظمة الله فصاحجا
 فوكان من مضطربين فالتقمه الحوت وهو من
 ملكهم اهباشرا هيا شرا هي هيا في كبر الكا في
 ولا حول ولا قوة الا بالله العلي العظيم يا رب يا رب
 يا سيد ايام ولا يا با غابت رغبتنا يا اني سر المستنشين
 يا حبيب الفقرا يا معزال ازل يا هادي المضلين يا ديان
 يا بذر هان ليس كمثلده شئ نعم المولى ونعم النصير
 و انزل من القرآن ما هو شفاء و رحمة للمؤمنين
 و لا يزيد الايمان الا الا

نامه باسنغر، شماره نخست، ۱۳۹۸ خورشیدی

تصویر شماره (۶): انجامة بخش دوم شرح عیون الحکمه (۱۲۰۴)



تصویر شماره ۱۳۹۸ خورشیدی
 نامه ناسنجور، شماره نخست، ۱۳۹۸ خورشیدی

تصویر شماره (۷): انجامة بخش سوم شرح عیون الحکمه (صفحة پایان نسخه) (۲۵۱ب)

مجموعه رسائل عرفانی به خط علاءالدین علی بسطامی (مصنّفک)، نوشته شده در ۸۲۸ق. در مدرسه غیاثیه هرات

عنوان نسخه: مجموعه رسائل عرفانی شامل: (۱) منازل السائرین خواجه عبدالله انصاری، (۲) وصایای شیخ زین الدین خوافی، (۳) شرح فارسی بخشی از رساله قدسیه شیخ زین الدین خوافی در بیان لطایف سبع و چند رساله عرفانی دیگر

کاتب: علاءالدین علی بسطامی مشهور به مصنّفک (۸۰۳-۸۷۵ق.).

محل و تاریخ کتابت: هرات، مدرسه غیاثیه، رمضان ۸۲۸ق.

شماره و محل نگهداری نسخه: کتابخانه سلیمانیه استانبول، گنجینه شهید علی پاشا

(Şehid Ali Paşa)، شماره ۱۴۲۰

مقدمه

نسخه ارزشمندی که به معرفی آن می‌پردازیم، در بردارنده مجموعه رسائل عرفانی است که توسط مصنّفک مشهور از شعبان ۸۲۷ تا جمادی الاولی ۸۴۸ق. در هرات و شاه‌رود کتابت شده است. در تحقیقاتی که در زمینه شرح احوال و معرفی آثار مصنّفک بسطامی صورت گرفته است، اشاره‌ای به مجموعه حاضر نشده است. وی کاتب چیره‌دستی بود و آثار خویش و دیگران را در محل‌های زندگی، تحصیل و تدریس خود کتابت می‌کرد.

مجموعه حاضر از چند جنبه حایز اهمیت است: (۱) یکی از قدیمی‌ترین کتابت‌های رساله نشر شده و وصایای شیخ زین الدین خوافی هروی (۷۵۷-۸۳۸ق.) در آن گنجانده شده است که در زمان حیات شیخ و حدوداً یازده سال قبل از رحلت وی، توسط مصنّفک که نسبت ارادت به یکی از خلفای شیخ زین الدین خوافی داشته، کتابت شده است. به علت اقامت مصنّفک در دوران حیات شیخ زین الدین خوافی در هرات می‌توان گمان برد وی شیخ را از نزدیک ملاقات نموده است.



(۲) رسالهٔ دوم این مجموعه کتاب منازل السائرین خواجه عبدالله انصاری (۳۹۶-۴۸۱ق.) است که از روی نسخه‌ای که آن نسخه از روی نسخه‌ای دیگر و آن نسخه از روی نسخه‌ای به خط ابی جعفر همدانی (بعد از ۴۴۰-۵۳۱ق.) کتابت شده است و همدانی کتاب را از مؤلف سماع کرده است.

(۳) محتوای عرفانی این مجموعه به ویژه رسالهٔ آغازین آن که گزیده‌ای از عوارف سهروردی در شرح اصطلاحات صوفیه است، در کنار وجود چند اثر عرفانی به ویژه شرح بر کتاب المختصر شهاب‌الدین عمر سهروردی (۵۳۹-۶۳۲ق.) در فهرست آثار مصنفک، گویای صوفی بودن و سلوک او در طریقت سهروردیه است.

آشنایی با کاتب

علاء الدین علی ابن مجدالدین محمد بسطامی (۸۰۳-۸۷۵ق.) مشهور به مصنفک، از نوادگان امام فخر رازی (۵۴۳-۶۰۶ق.) است.^۱ وی از آن جایی که از سنین نوجوانی به تألیف آغاز کرد، به مصنفک (مصنف کوچک) مشهور شد.^۲ آن طور که مصنفک در بعضی از رسایلیش نوشته، امام فخر رازی فرزندی عالم به نام محمد داشت که در جوانی درگذشت و امام سخت به این فرزند وابسته بود و پس از وفات وی دچار آشفتگی روحی شد. وی در بعضی از رسایلیش از این فرزند عزیز خویش یاد کرده است.^۳ محمود فرزند محمد، نوهٔ امام فخر رازی نیز دارای کمالات علمی بود. وی از هرات به نیت سفر حج خارج شد و در مسیر راه در بسطام مورد استقبال قرار گرفت و در آن جا مقیم شد. از وی فرزندی به نام مسعود و از مسعود فرزندی به نام محمد و از محمد فرزندی به نام مجدالدین محمد یعنی پدر مصنفک به دنیا آمد. وی عالم بود و مقتدای مردم آن دیار شد. علاء‌الدین علی مشهور به مصنفک در ۸۰۳ق. در بسطام به دنیا آمد و در ۸۱۲ق. هم‌راه با برادرش جهت تحصیل راهی هرات شد.^۴ وی علوم ادبی به خصوص ادبیات عرب و تفسیر کشاف و مفتاح را نزد جلال‌الدین یوسف اوبهی (د. ۸۳۳ق.) و قطب‌الدین محمد امامی هروی (د. ۸۳۸ق.)، فقه شافعی را نزد عبدالعزیز ابهری (د. ۸۴۳ق.)، فقه حنفی را نزد امام فصیح‌الدین محمد بن محمد (د. ۸۳۸ق.) فرا گرفت.^۵ وی در دوران اقامت در هرات به

۱. طاشکبری زاده، عصام‌الدین احمد، الشقائق النعمانیة فی علماء الدولة العثمانیة، ۱۳۸۹، ص ۱۴۹.

۲. میرآقایی، سیدهادی، «مصنفک بسطامی»، ۱۳۸۶، ص ۷۸.

۳. طاشکبری زاده، عصام‌الدین احمد، الشقائق النعمانیة فی علماء الدولة العثمانیة، ۱۳۸۹، ص ۱۴۹؛ میرآقایی، سیدهادی، «مصنفک بسطامی»، ۱۳۸۶، ص ۷۸.

۴. طاشکبری زاده، عصام‌الدین احمد، الشقائق النعمانیة فی علماء الدولة العثمانیة، ۱۳۸۹، ص ۱۴۹.

۵. طاشکبری زاده، عصام‌الدین احمد، الشقائق النعمانیة فی علماء الدولة العثمانیة، ۱۳۸۹، ص ۱۵۱؛ میرآقایی، سیدهادی، «مصنفک بسطامی»، ۱۳۸۶، ص ۷۸.





ارادت یکی از خلفای شیخ زین‌الدین خوافی درآمد و بین علم و عمل جمع نمود^۱. از وجود دو رساله عرفانی به فارسی و رساله‌ای عربی در شرح مختصر شیخ شهاب‌الدین عمر سهروردی^۲ و نیز محتوای نسخه حاضر، گرایش وی به طریقت سهروردیه کاملاً مشهود است. وی در سن ۳۸ سالگی هرات را به مقصد بسطام ترک کرد، مدتی در شاهرخیه بسطام مشغول به تدریس شد و پس از آن در ۸۴۸ق. به قونیه رفت^۳. او در قونیه مورد احترام و توجه محمود پاشا وزیر سلطان محمدخان قرار گرفت^۴، و پس از مدتی به قسطنطنیه سفر کرد و تا پایان عمر در آنجا مقیم شد. وی در ۸۷۵ق. در آنجا وفات کرد و در نزدیکی مزار حضرت ابی ایوب انصاری - رضی الله عنه - دفن شد^۵. مصنفک کاتب چیره‌دست و سریعی بود به طوری که روزی یک کُرّاسه تا یک رساله از تصنیفات خویش و دیگران را کتابت می‌کرد^۶. فهرست آثار مهم وی به شرح ذیل است:

عربی: شرح الارشاد (۸۲۳ق.)، شرح المصباح فی النحو (۸۲۵ق.)، شرح آداب البحث (۸۲۶ق.) به اشارت آن حضرت صلی الله علیه و سلم، شرح اللباب (۸۲۸ق.)، شرح مفتاح العلوم سکاکی (۸۳۰-۸۳۲ق.) در هرات و بسطام، شرح المطول (۸۳۲ق.)، شرح المفتاح (۸۳۴ق.)، حاشیه التلویح (۸۳۵ق.)، شرح قصیده مبارکه بُرده (۸۳۵ق.)، شرح وقایه و هدایه (۸۳۹ق.) در هرات، شرح مصابیح بغوی (۸۵۰ق.) به اشارت آن حضرت صلی الله علیه و سلم، شرح کشف (۸۵۶ق.)، حل الرموز و مفاتیح الكنوز یا شرح المختصر سهروردی (۸۶۶ق.) /

فارسی: حدایق الایمان لاهل الیقین و العرفان (۸۳۹ق.) در هرات، انوار الاحداق، حدایق الایمان، تحفة السلاطین، تحفة المحمودیه (۸۶۱ق.)، در نصیحت وزرا برای وزیر محمود پاشا^۷.

گزارش کتاب‌شناسی

۱. طاشکبری زاده، عصام‌الدین احمد، الشقائق النعمانیة فی علماء الدولة العثمانیة، ۱۳۸۹، ص ۱۵۱.
۲. میرآقایی، سیدهادی، «مصنفک بسطامی»، ۱۳۸۹، ص ۷۹.
۳. طاشکبری زاده، عصام‌الدین احمد، الشقائق النعمانیة فی علماء الدولة العثمانیة، ۱۳۸۹، ص ۱۵۰؛ میرآقایی، سیدهادی، «مصنفک بسطامی»، ۱۳۸۶، ص ۷۸.
۴. میرآقایی، سیدهادی، «مصنفک بسطامی»، ۱۳۸۶، ص ۷۸؛ طاشکبری زاده، عصام‌الدین احمد، الشقائق النعمانیة فی علماء الدولة العثمانیة، ۱۳۸۹، ص ۱۵۱.
۵. همان، ص ۱۵۱.
۶. همان، ۱۵۲.
۷. همان؛ صص ۱۴۹-۱۵۰؛ المیهی، جمعه احمد، البیلاوی، محمد، فهرس الکتب العربیة المحفوظة بالکتبخانة الخدیویة، ۱۳۰۵، ج ۲، ص ۸۱؛ زیدان، جرجی، تاریخ آداب اللغة العربیة، ۲۰۱۲، ج ۳، ص ۱۰۳۶؛ میرآقایی، سیدهادی، «مصنفک بسطامی»، ۱۳۸۶، صص ۷۹-۸۰.



(۱) رسالهٔ اول مجموعه که از آن با عنوان رساله در بیان اصطلاحات صوفیه یاد شده است (۲)، شرح برخی از اصطلاحات مهم تصوف به زبان عربی، گزیده شده از عوارف المعارف سه‌رودی است (۱۳). به احتمال زیاد این گزینش توسط کاتب صورت گرفته است.

آغاز: «بسم الله الرحمن الرحيم والاعتصام بكرمه العميم باب في شرح كلمات مشيرة الى بعض الاحوال من اصطلاح الصوفيه فمما مداولته السنتم من الكلمات تفهيمًا من بعضهم للبعض و اشارة منهم الى احوال يحدونها و معاملات قلبية يعرفونها من ذلك لفظ الجمع والتفرقه قيل اصل الجمع...» (۲ پ).

انجام: «والخميس و تعرض على الانبياء والاباء والامهات يوم الجمعة فيفرحون بحسناتهم... فاتقواالله و لا يؤذوا امواتكم» (۱۳ ر).

(۲) رسالهٔ دوم، منازل السائرين، اثر معروف خواجه ابواسماعيل عبدالله انصاری هروی در بیان و شرح مقامات سیر و سلوک الی الله به زبان عربی است که در فاصلهٔ ۴۴۸ - ۴۷۵ ق. برای شاگردان املا شده است. از این رساله نسخه‌های خطی و چاپ‌های متعددی وجود دارد و نیز شرح‌ها و ترجمه‌هایی از آن صورت گرفته است که در این جا مجال معرفی آن‌ها نیست. این رساله به استناد یادداشت زیر از روی نسخه‌ای که آن نسخه از روی نسخه‌ای دیگر و آن نسخه از روی نسخه‌ای به خط ابی جعفر همدانی کتابت شده است و همدانی کتاب را از مؤلف سماع کرده است:

«کتاب منازل السائرين؛ للشيخ السباق مقتدى ائمة السلوك ... شيخ الاسلام، مرشد الانام ابواسماعيل عبدالله بن محمد بن علی ... بن منصور الانصاری...»؛ «بخط علی بن عبدالرشید بن علی من اولاد ابی جعفر الهمدانی»؛ «قد نقلت هذا الكتاب من نسخة نقلت من نسخة نقلت من نسخة بخط الامام الحافظ ابی جعفر الهمدانی و كان فيه سماع شيخ الاسلام ابی العلا الحسن بن احمد بن الحسن العطار قدس روحه عن الامام الحافظ المذكور عن شيخ الاسلام ابی اسماعيل عبدالله الانصاری قدس سره» (۱۵ ر).

آغاز: «بسم الله الرحمن الرحيم والاعتصام بكرمه العميم. الحمدلله الواحد الاحد القيوم الصمد اللطيف القريب الذي امطر سرائر العارفين كرائم الكلم من غمام الحكيم» (۱۵ پ)¹.

انجام: «ما وحد الواحد من واحد / إذ كل من وحده جاحد / توحيد من ينطق عن نعته / عارية

۱. الانصاری الهروی، ابواسماعيل، منازل السائرين، ۱۹۸۸، ص ۳؛ الانصاری الهروی، ابواسماعيل، منازل السائرين الی الحق عزّ شأنه، ۱۹۰۸، ص ۲.





ابطلها الواحد / توحیده ایّاه توحیده / و نعت من ینعته لاحد» (۴۳پ)^۱

(۳) رساله سوم، که از آن با عنوان شرح رساله قدسیه قطب الاقطاب شیخ زین الدین الخوافی قدس الله سره در بیان لطایف سبع یاد شده (۴۴ر)، در واقع ترجمه و شرح یک قسمت از وصایای شیخ یا همان وصایا القدسیه، به فارسی است.^۲ این شرح احتمال می‌رود تألیف کاتب باشد. آغاز: «حق سبحانه و تعالی قبل از وجود کاینات در ذات خود متعین بود و به ذات خود ...» (۴۴ر).

انجام: «... و به نفی و عدم التفات بدان امر کرده‌اند چنانچه از آن دو بیت شیخ شبلی معلوم شد» (۴۶پ).

(۴) رساله چهارم، وصایای شیخ زین الدین خوافی به زبان عربی است (۴۷ر) که با عناوین وصایاء القدسیه، وصیه للتائبین و وصیه للعارفین نیز کتابت و فهرست‌نویسی شده است. این مجموعه را شیخ محمد بن محمد خوافی هروی مشهور به زین الدین ابوبکر خوافی و زین الخوافی در وصیت به فرزندان و مریدان نوشته است و دربردارنده مسائل شرعی، آداب تصوف و برخی از مسائل مهم عرفانی است. شیخ زین الدین خوافی از مشایخ بزرگ طریقت خراسان است که سال‌ها مقیم هرات بود و در آن‌جا از دنیا رحلت کرد و دفن گردید. وی در طریقت سهروردی مرید شیخ نورالدین عبدالرحمن مصری^۳ است و در این طریقه سال‌ها سلوک نمود و به ارشاد مریدان پرداخت. محدوده نفوذ شیخ به خراسان محدود نشده، بلکه خلفای او چون شیخ عبدالرحیم رومی طریقت او را به سرزمین آناطولی (ترکیه امروزی) بردند و با نام زینیه سهروردیه رونق بخشیدند.^۴

رساله و وصایای شیخ زین الدین خوافی تا به حال نشر نشده است اما از آن نسخه‌های متعددی در کتاب‌خانه‌های دنیا وجود دارد که تعدادی از آن‌ها توسط نگارنده، شناسایی و گردآوری شده است. امید است توفیق حاصل شود تا در آینده در اثری با عنوان شرح احوال و آثار شیخ زین الدین

۱. الانصاری الهروی، ۱۹۸۸: ۱۳۹؛ همان، ۱۹۰۸: ۵۲.

۲. رک. الوصایا القدسیه، نسخه محمد عاصم بیک، ش ۱۹۷، ۱۸-۱۹پ؛ نسخه شهید علی‌پاشا، ش ۱۴۲۰، ۷۰پ - ۷۵ر؛ رساله قدسیه لزین الدین خافی، نسخه فیض‌الله افندی، ش ۱۲۴۱، ۳۷-۳۲پ.

۳. شیخ نورالدین عبدالرحمن مصری مرید شیخ جمال الدین یوسف کورانی، وی مرید شیخ حسام الدین شمشیری و نجم الدین محمود اصفهانی و این هر دو مرید شیخ نورالدین عبدالصمد نطنزی بودند (جامی، عبدالرحمن، نفحات الانس من حضرات القدس، ۱۳۹۰، صص ۴۹۲-۴۹۳) و شیخ عبدالصمد نطنزی مرید شیخ نجیب الدین علی بزغش سهروردی (د. ۶۷۸ق) (همان، صص ۴۸۱-۴۸۲) و وی یکی از بزرگ‌ترین خلفای شیخ شهاب الدین عمر سهروردی است (همان، صص ۴۷۴-۴۷۶).

4. Zeyniler, Tarihate bir aydin Tarikati, Resat Ongoren, insan publications, istanbul, 2003.



خوافی در کنار بقیه آثار نشر ناشده شیخ به نشر رسد. وصایای که در این مجموعه کتابت شده است، قدیمی ترین نسخه شناخته شده این اثر است.

آغاز: «بسم الله الرحمن الرحيم، قال الشيخ السالك، قطب الممالك، زبدة الواصلين، قدوة العارفين، مرشد الطالبين عامر معالم الشريعة، مقدم ميادين الطريقه، زين الملة والدين ابوبكر بن محمّد بن محمّد بن علي الخراساني الخوافي البرآبادي ابقاه الله تعالى...» (۴۷پ).

انجام: «هذه الوصايا نصب عينك و تأمل في واحدة واحدة واعمل... أسأل الله تعالى توفيق العمل بمقتضاها لي و لكم و لجميع الطالبين بحرمة سيد المرسلين صلى الله عليه و على آله و اصحابه اجمعين» (۸۰پ).

در این جا مشخصات چند نسخه خطی دیگر از وصایای شیخ زین الدین خوافی ذکر می‌گردد:

وصية للتائبين/ وصية العارفين، در حدود ۹۸۴ق.، تهران: کتاب‌خانه مجلس شورای اسلامی، ش ۱۰۰۶۰.^۱

وصايا القدسيه، قرن ۱۰ق.، استانبول: کتاب‌خانه سلیمانیه، گنجینه محمدعاصم بیک، ش ۱۹۷.^۲

رسالة قدسيه لزين الدين خافي، قرن ۱۰ق.، استانبول: کتاب‌خانه ملت، گنجینه فیض‌الله افندی، ش ۱۲۴۱.^۳

وصاياي شيخ زين الدين خوافي، قرن ۱۲ق.، استانبول: کتاب‌خانه سلیمانیه، گنجینه نورعثمانیه، ش ۲۶۵۰.^۴

وصية العارفين/ الوصايا القدسيه، قرن ۱۳ق.، قم: کتاب‌خانه مرعشی، ش ۱۰۸۹۷.^۵

وصاياي شيخ زين الدين خوافي، قرن ۱۳ق.، استانبول: کتاب‌خانه بلديه، ش ۱۳۹۰.^۶

(۵) رساله پنجم رساله‌ای مختصر در توحید به عربی است و در ادامه آن مطالب متفرقه عرفانی به عربی و فارسی همراه با سخنانی از خواجه عبدالله انصاری، حلاج و شبلی در توحید عملی و توحید قولی آمده است که منبع آن‌ها مشخص نگردید (۸۱پ - ۸۶پ).

۱. درایتی، مصطفی، فهرستواره دست‌نوشته‌های ایران (دنا)، ۱۳۸۹، ج ۱۰، ص ۱۰۷۷.

۲. دفتر کتب‌خانه کوپرلی‌زاده محمد پاشا، ۱۳۱۰، ص ۱۹۵؛ کاتالوگ آنلاین نسخه‌های خطی ترکیه.

۳. دفتر کتب‌خانه فیض‌الله افندی، ۱۳۱۰ق.، ص ۵۲.

۴. دفتر کتب‌خانه نورعثمانیه، ۱۳۰۳ق.، ص ۱۵۰.

۵. درایتی، مصطفی، فهرستواره دست‌نوشته‌های ایران (دنا)، ۱۳۸۹، ج ۱۰، ص ۱۰۷۴.

۶. کاتالوگ آنلاین نسخه‌های خطی ترکیه.





گزارش نسخه‌شناسی

مشخصات ظاهری نسخه: ابعاد کاغذ: ۱۷۶*۱۳۳ سانتیمتر / اندازه جلد: مشخص نشد. / سطرها: تعداد سطر در هر صفحه ۱۵ سطر و به ندرت ۱۶ سطر، در صفحات ۴۴-۴۶، ۱۸ سطر / کاغذ: کاتب در طی ۸۲۷ تا ۸۴۸ ق. در خراسان بوده است و می‌توان حدس زد کاغذ مورد استفاده او کاغذ خراسانی بوده است. / خط: نسخ تحریری با سایز متوسط در رساله‌های اول، دوم، چهارم و پنجم؛ نسخ تحریری مایل به تعلیق با سایز درشت‌تر در رساله سوم / رکابه: دارد / کُزاسه‌شمار: دیده نشد / صفحه‌شمار قدیم: ندارد / صفحه‌شمار جدید: (۱) صفحه‌شمار به فارسی از شماره ۱ الی ۸۳ که اوراق نسخه را ۸۳ برگ به حساب آورده است (۲-۸۶ ر). (۲) صفحه‌شمار جدیدتر به انگلیسی از شماره ۱ الی ۸۲ که اوراق نسخه را ۸۲ برگ به حساب آورده است (۲-۸۶ ر). / تعداد اوراق: بر اساس ظاهر فعلی نسخه، ۸۷ برگ است. در یادداشت صفحه (۲) عدد اوراق ۱۰۹ نوشته شده است سپس روی آن خط کشیده شده و به عدد ۸۹ اصلاح گردیده است. در یادداشتی ترکی عدد اوراق به ترکی چنین نوشته شده است: «عدد اوراق سکیزا وقر (؟) حرره الفقیر محمد بن علی الفناری (؟)» (۲ ر). / برگ اول (رو): عبارتی ناخوانا در بالای صفحه کتابت شده است (۱ ر). / برگ پایان (پشت): فاقد متن است (۸۷ پ). / نوع جلد: مشخص نشد. / صفحات سفید (فاقد متن): ۱ پ، ۱۴ ر، ۱۴ پ، ۸۱ ر، ۸۷ ر، ۸۷ پ / شماره‌های نسخه: نسخه تنها یک شماره دارد: ۱۴۲۰، ثبت کتاب‌خانه سلیمانیه، گنجینه شهید علی‌پاشا.

انجامه‌ها: (۱) در پایان رساله منازل السائرین: «الحمد لله علی أن وقفنا لتتمیق هذا الكتاب و نحن ممن (؟) قصدوا السیر إليه بقطع العلیق، و نور قلوبنا بمطالعتہ و تصحیحہ قدر الطّاقة و نحن متوجهین الی الحضرة الأحدیة بترك العوايق، و ها هو إنّما هو عیا (؟) من خیر الخلاق، محمد المبعوث الی كافة الناس بأحسن السّبل و أحكم الطّرائق، و علی آله الذین ما استعلوا بأمر الآ و هم علی الاعداء فایق، و أصحابه الذین يطعمون الطّعام علی حبّه أنّما طرق طارق، و أنا الفقیر الی الله شیخ علی بن مجدالدین الشاهرودی ثم البسطامی احسن الله فی سلوک طریق الحقّ منهاجه، و اوضح فی العروج الی مدارج العرفان معراجہ، وقت الضحی یوم السّبت الثالث عشر من رمضان الواقع فی تاریخ سنه ثمان عشرين و ثمانمائه ببلدة هراة بالمدرسة المشتهرة المعروفة الغیاثیه صانها الله عن الآفات و حرّسها عن البلیات، بحق محمد خیر الزمان» (۴۳ پ). / (۲) در پایان رساله وصایای شیخ زین‌الدین خوافی: «تمت الرسالة الشریفه المنسوبة الی افضل مشایخ

۱. سکیز در ترکی جغتایی به معنای هشت است. معنای کلمه بعدی مشخص نشد.



العصر اکمل اولیا [۶] الدهر، زین الملة والشريعة والدين ابقاه الله تعالى إلى يوم الدين، يوم الأربعاء آخر شهر شعبان سنة سبع وعشرين وثمانمائه على يد العبد الفقير شيخ علي بن مجد الدين الشاهرودي ثم البسطامي اعلى الله درجته وکمل مرتبته بحق محمد و آله بقرية شاهرود عمرها الله تعالى» (۸۰ پ). / (۳) در پایان رساله سوم مجموعه: «انتهی کتب؟؟؟ وقت التوجه الی حرم بیت الله فی جمادی الأولى سنة ثمان اربعین و ثمانمائه الفقير شيخ علي البسطامي» (۴۶ پ).

یادداشت‌های تملک (دارندگان نسخه): به استناد دو یادداشت، اولین مالک نسخه، کاتب نسخه یعنی شیخ علی بن مجدالدین البسطامی بوده است: (۱) «من کتب الفقير إلى الله الحامی شیخ علی ابن مجدالدین الشاهرودی البسطامی رزقه الله تعالى علماً نافعاً بحق محمد و آله اجمعین» (۲ ر). / (۲) «من کتب الفقير الكسير شيخ علي بن مجدالدین الشاهرودی البسطامی وقع الله لمرضیه حرر هذه السطور فی ذی الحجة اربع اربعین و ثمانمائه» (۲ ر). / (۳) از یادداشت ترکی عدد اوراق نسخه به خط محمد بن علی الفناری (د. ۹۲۹ ق) می‌توان حدس زد وی یکی از مالکان نسخه بوده است (۲ ر).

مهرها و سجع مهر: (۱) مهر شیخ علی البسطامی کاتب و مالک نسخه، دایره‌ای شکل با سجع: «باسمه تعالی، الفقير شيخ علي البسطامي» (۲ ر، ۱۵، ۴۷ ر). / (۲) مهر کتاب‌خانه وزیر شهید علی پاشا (د. ۱۱۲۸ ق)، بیضی شکل با سجع: «مما وقفه الوزير الشهيد علی پاشا رحمه الله تعالی بشرط أن لا یخرج من خزائنه، ۱۱۳۰» (۲ ر، ۸۶ پ). / (۳) مهری بیضی شکل با سجع «بایزید بن محمد خان، مظفر دائماً». این مهر که سجع آن به خط طغراست، مهر کتاب‌خانه سلطان بایزید ولی یا بایزید دوم (۶۸۸-۸۱۹ ق.) است (۲ پ، ۶۸ ر).

کاربرد رنگ‌ها: در این نسخه دو رنگ سیاه و شنگرفی به کار رفته است. متن، حواشی و پاره‌ای از نشانه‌های متن با مرکب سیاه و عناوینی مانند «و منها»، «و بعد»، «شعر»، «اما بعد»، عناوین بابها، عناوین رسایل و پاره‌ای از نشانه‌هایی مثل مدّ تعریف و ویرگول، شنگرفی است. / آسیب‌ها و مرمت‌ها: (۱) در حاشیه سمت راست و صالی کاغذ صورت گرفته و کهن است (۵ پ). / (۲) رطوبت‌زدگی نسخه در قسمت پایین بین دو برگ، از قسمت شیرازه به طرف وسط صفحات که اثر آن کاملاً مشهود است (برگ ۴۷ الی آخر). / (۳) آثار خوردگی توسط موریانه در حواشی چند صفحه به اندازه یک دایره به قطر دو میلیمتر دیده می‌شود. / (۴) در صفحات (۷۱ ر) الی (۷۴ پ) نوع دستخط کاتب و فاصله میان سطور و نیز رنگ مرکب با بقیه صفحات تفاوت دارد. به احتمال زیاد این چند برگ از نسخه اصلی افتاده است و پس از اضافه کردن اوراق جدید، افتادگی متن بازنویسی شده است.





برافزوده‌ها در حاشیه: (۱) یادداشت مربوط به فهرست رسالاتی که در مجموعه گنج‌انده شده است: «فهرست هذا المجلد: رساله در بیان اصطلاحات صوفیه، کتاب منازل السائرین تألیف خواجه عبدالله انصاری رحمه الله، رساله وصیت شیخ زین‌الدین خوافی، رساله در توحید با خطبه در آخرش (۲ر). / (۲) یادداشتی مربوط به کاتب، جریان مبادله و وقف نسخه به زبان‌های عربی و ترکی: «ما فی هذا المجلد بخط مصنفک علیه رحمة سبحانه تعالی، ایاصوفیه مدرسه ... بو کتابی بیر کتاب ایله مبادله ایلدم و لکن سلطان محمد وقفی اثری اولماغله تملک یازمادم، حرره الفقیر عبدالحلیم عفی عنه» (۲ر). / (۳) حواشی به عربی برگرفته از مدارج السالکین شرح منازل السائرین ابن قیم الجوزیه (۶۹۱-۷۵۱ق). فی باب الفقر (۲پ). / (۴) «هذا آخر حدیث ختم به کتاب العوارف» که منظور از آن این حدیث عرفانی معروف است که در متن نگاشته شده است: «إنَّ الله تعالی اذا احبَّ عبداً نادى جبرئیل ان الله تعالی قد احبَّ فلانا فاحبّه ... الی آخر» (۱۱ر) / (۵) در پایان رساله اول مجموعه: «هذه الفوائد التقطها من کتاب العوارف من مواضع متفرقه لمن الحاجة إليها» (۱۳ر). / (۶) مطلبی به عربی از مدارج السالکین فی باب البصیره (۱۳پ). / (۷) قسمتی از متن که فراموش شده است و کاتب آن را در حاشیه کتابت کرده است (۱۶ر). / (۸) شرح پاره‌ای از لغات و اصطلاحات متن و ذکر سقطات متن و تصحیحات مصحح در حواشی برخی از صفحات (برای مثال: صفحات ۴۷پ و ۴۹ر). / (۹) آیات ۳۵ تا ۳۸ سوره مبارکه نور از «مَثَلُ نُورٍ كَمِشْكُوَةٍ» تا «بِغَيْرِ حِسَابٍ» (۵۵پ، ۵۶ر).

آرایه‌ها و نشانه‌ها: (۱) مدّ تعریف (—، ~) برای برجسته‌ساختن برخی واژه‌ها مانند: «قال»، «قیل»، «قوله تعالی»، «و منها» و «واعلم» و دیگر اصطلاحات مهم متن. / (۲) نشانه‌ای شبیه ویرگول (،) با رنگ شنگرفی و سیاه: در پایان هر مصرع از اشعار متن (۴۳پ) و نیز در جداکردن بعضی واژه‌ها و عبارات (۲پ، ۳ر). / (۳) علامت وقف (وقف—) در حاشیه پاره‌ای از صفحات متن که بیانگر وقف نسخه به کتاب‌خانه شهید علی پاشا است (۲پ، ۳ر، ۵۴پ، ۵۵ر). / (۴) نشانه «صحح» و «صح»: در حاشیه تعدادی از صفحات در کنار عبارت یا واژه‌ای اصلاح شده، دیده می‌شود (۵پ، ۴۸ر، ۴۹ر، ۴۹پ). / (۵) علایمی شبیه (۱)، (۲)، (۲)، (۷): برای بیان ارتباط بین واژه‌ها و عبارات افتاده از متن (سقطات) در حاشیه و درون متن (۴۷پ-۵۰پ).

وضع رسم حروف و نکته‌های کتابتی: (۱) کشیدگی حروف: بیش‌تر در حروف ن، ش، س، ل، ق، ی دیده می‌شود. (۲) اتصال حروف: برای مثال اتصال حرف «ن» به «الف» قبل از آن در کلماتی مانند «استحسان» و «ضمان»؛ اتصال «م» به «لا» در کلمه‌ای مانند «کلام»؛



اتصال «و» به «ل» در کلمه «رسوله»؛ اتصال «و» به «ة» در کلمه «تلاوة»؛ اتصال «الف» به «ه» در کلمه «سواه»؛ اتصال «ر» به «الف» در کلمه «مقدور». (۳) اعراب حروف: بسیار کم دیده می‌شود حتی در بسیاری از مواضع همزه بالای «الف» و «ی» کتابت نشده است. (۴) نقطه‌گذاری متن: بیش از ۵۰ درصد متن بدون نقطه است. (۵) حروف دندانه‌دار: اکثراً کشیده است. (۶) در نوشته‌های فارسی حرف «گ» سرکش ندارد.

میان سطور متن: (۱) فاصله بین سطور و موازی بودن آن‌ها خوب رعایت شده است. (۲) کتابت در میان سطور بسیار کم و در حدود کمتر از ده مورد، آن هم جهت معنای بعضی از واژه‌ها.

فهرست منابع

- الانصاری الهروی، ابواسماعیل عبدالله، (۱۹۰۸م.)، منازل السائرین الی الحق عزّ شأنه، تصحیح السید محمد بدرالدین النعسانی الحلبي، مصر: مطبعة السعادة.
- _____، (۱۹۸۸م.)، منازل السائرین، بیروت: دارالکتب العلمیه.
- جامی، نورالدین عبدالرحمن، (۱۳۹۰)، نفحات الانس من حضرات القدس، تصحیح محمود عابدی، تهران: سخن.
- درایتی، مصطفی، (۱۳۸۹)، فهرستواره دست‌نوشته‌های ایران (دنا)، تهران: کتاب‌خانه مجلس شورای اسلامی.
- دفتر کتب‌خانه فیض‌الله افندی و شیخ مراد قلقان دلنی اسماعیل آغا، (۱۳۱۰ق.)، استانبول: بی‌نا.
- دفتر کتب‌خانه کوپرلی‌زاده محمد پاشا، (۱۳۱۰ق.)، استانبول: بی‌نا.
- دفتر کتب‌خانه نورعثمانیه، (۱۳۰۳ق.)، استانبول: محمود بک مطبعه سی.
- زیدان، جرجی، (۲۰۱۲م.)، تاریخ آداب اللغة العربیه، قاهره: مؤسسة الھنداوی.
- السهروردی، شهاب‌الدین عمر، (۲۰۰۰م.)، عوارف المعارف، بتحقیق الدكتور عبدالحلیم محمود و الدكتور محمود بن الشریف، قاهره: دارالمعارف.
- طاشکبری‌زاده، عصام‌الدین احمد، (۱۳۸۹)، الشقائق النعمانیة فی علماء الدوله العثمانیه، تصحیح سید محمد طباطبایی بهبهانی، تهران: کتاب‌خانه مجلس شورای اسلامی.
- کاتالوگ آنلاین نسخه‌های خطی ترکیه، وبسایت مرکز مطالعات اسلامی ترکیه به نشانی: ktp.isam.org.tr
- میرآقایی، سید هادی، (۱۳۸۶)، مصنفک بسطامی، کیهان فرهنگی، دی و بهمن ۸۶،





شماره ۲۵۵-۲۵۶.

- المیهی، جمعه احمد، البیلاوی، محمد، (۱۳۰۵ق)، فهرس الکتب العربیه المحفوظه
بالکتبخانه الخدیویه، مصر: مطبعة العثمانیه.



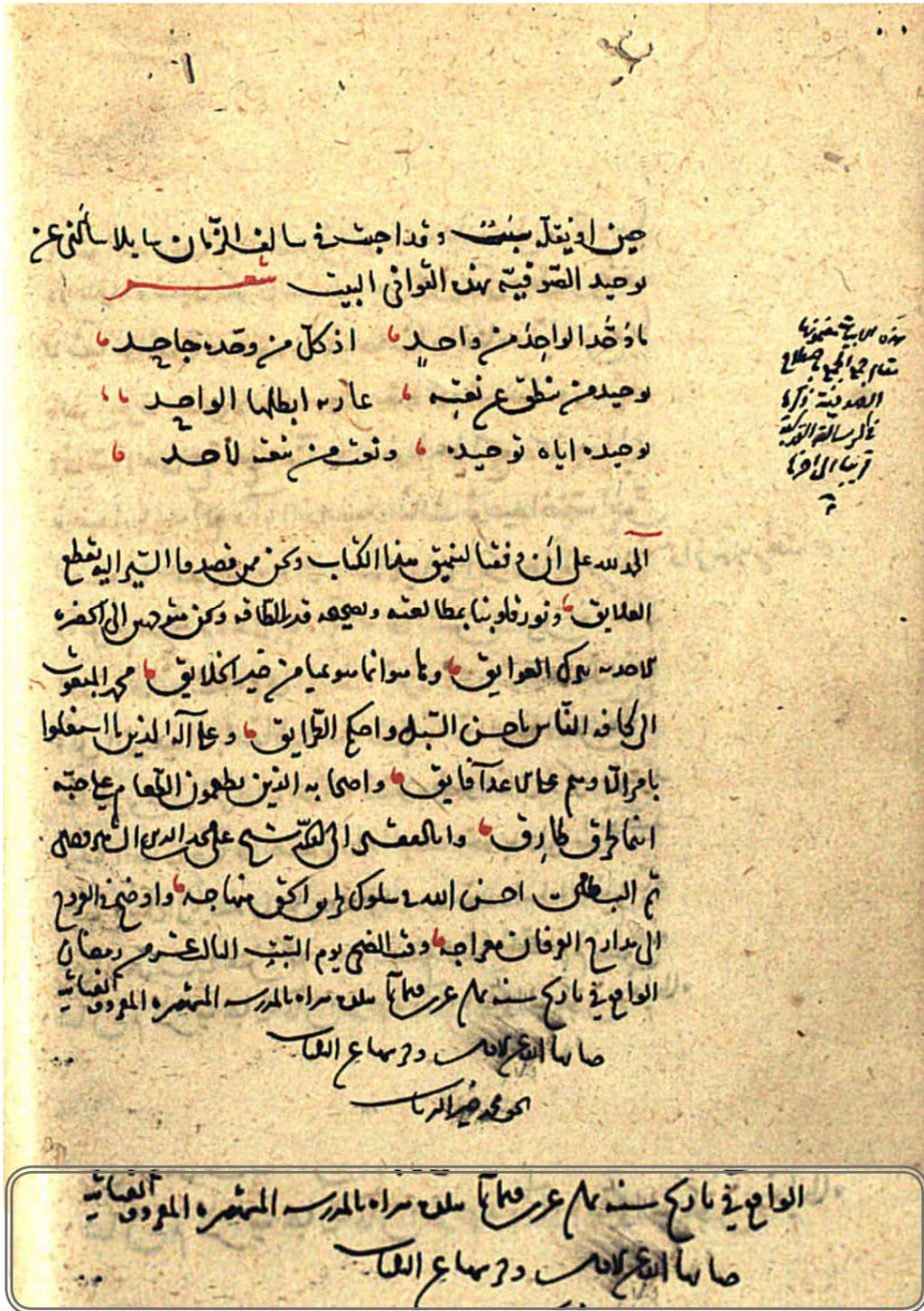


تصاویر



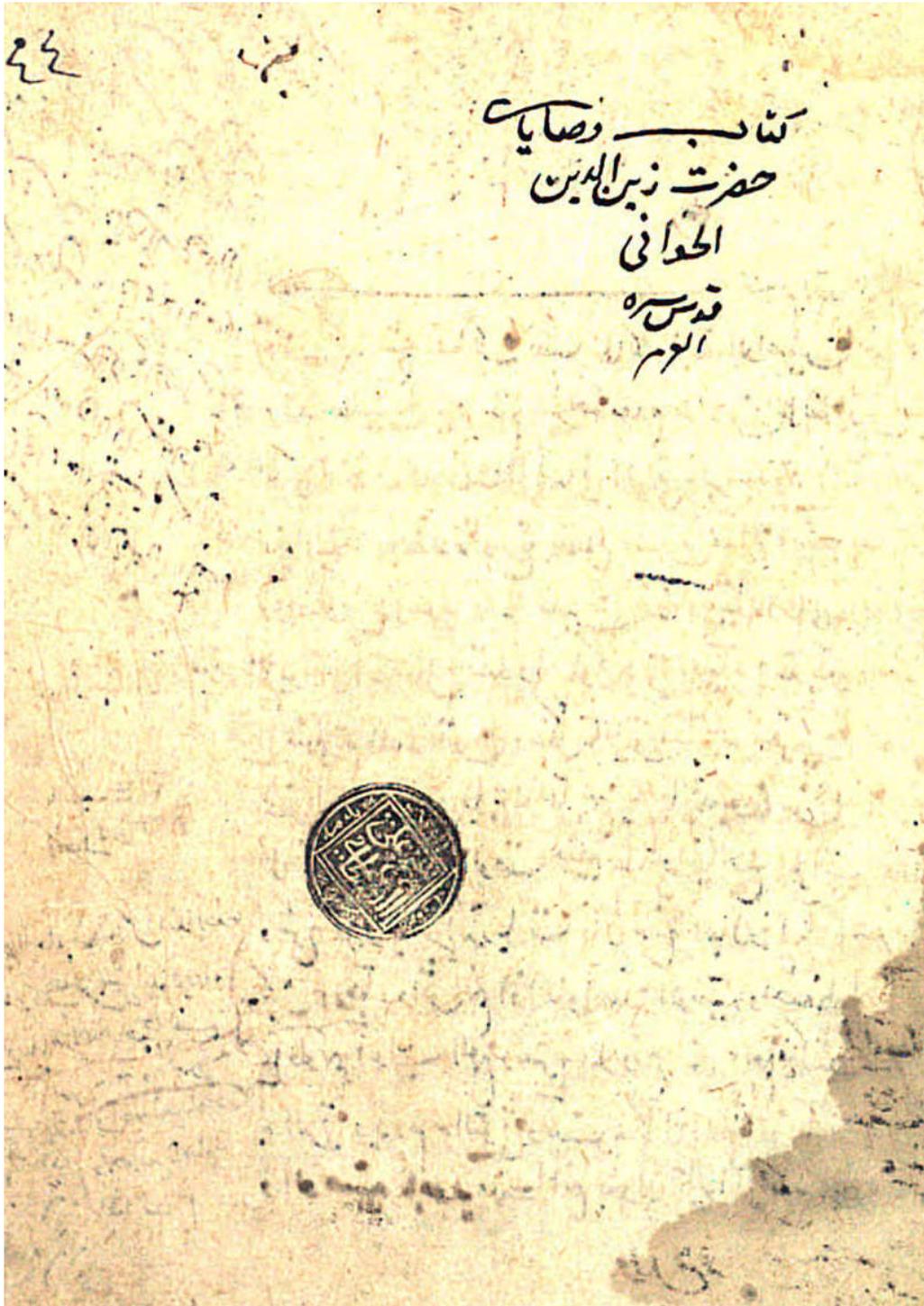
تصویر ۱: در این صفحه یادداشت‌های تملک و تعداد اوراق نسخه، مهرهای مالکین نسخه و یادداشت مربوط به فهرست رساله‌های مجموعه دیده می‌شود (۲ پ).

نامۀ پایتخت، شماره نخست، ۱۳۹۸ خورشیدی



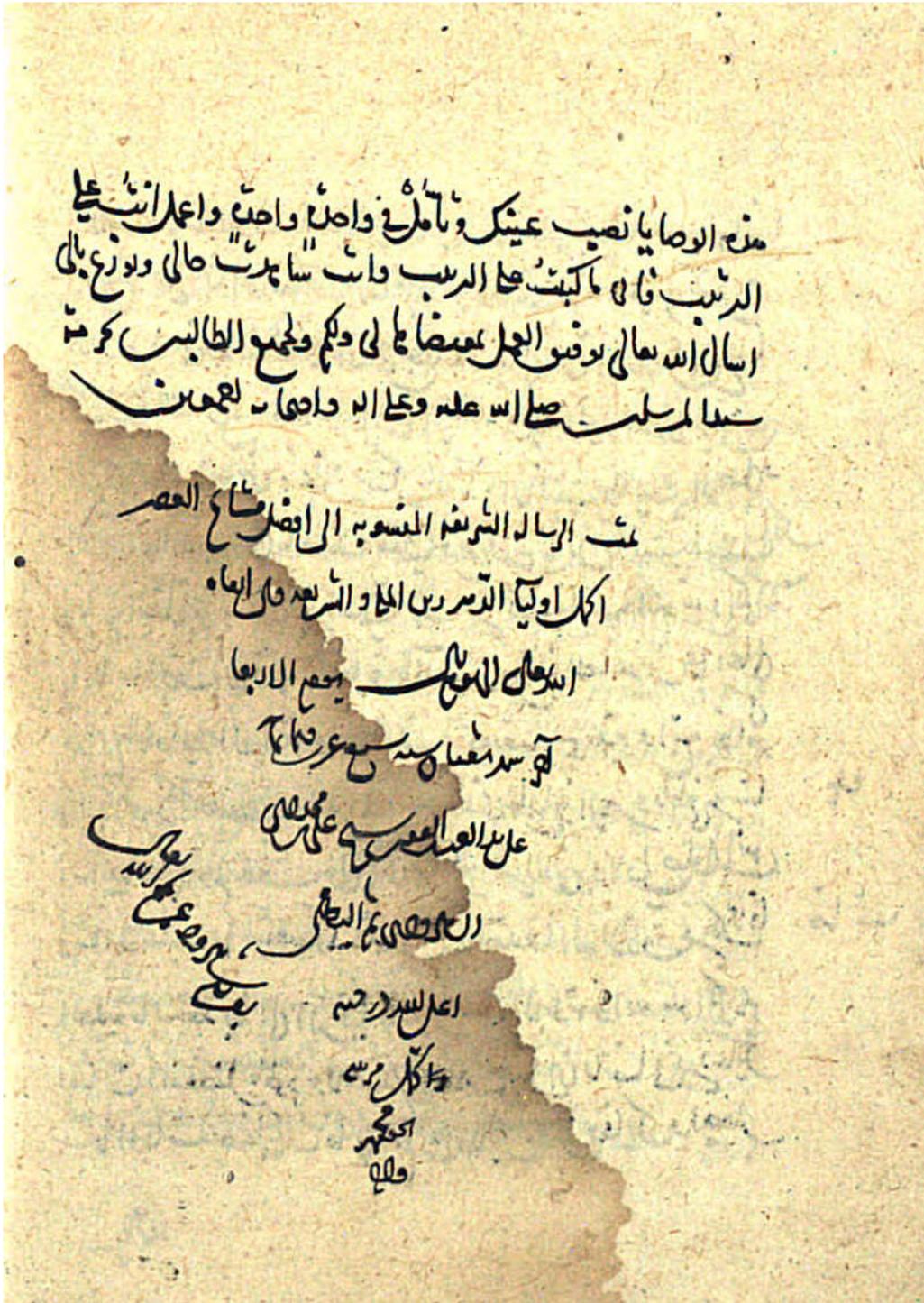
تصویر ۳: قسمتی از انجامه رساله منازل السائرين که به محل کتابت نسخه یعنی مدرسه غياثیه هرات اشاره شده است: «فی تاريخ سنه ثمان عشرين و ثمانمائه ببلدة هراة بالمدرسة المشتهرة المعروفة الغياثيه صانها الله عن الاقات و حرسها عن البليات (۴۳ پ).

نامه باستانشناسی، شماره نخست، ۱۳۹۸ خورشیدی



تصویر ۴: صفحه عنوان رساله وصایای شیخ زین‌الدین خوافی (۴۷ر).





نامہ پابلیشرز، شماره نخست، ۱۳۹۸ خورشیدی

تصویر ۵: انجامة رساله وصایای شیخ زین الدین خوافی (۸۰ پ).



بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَلَا عِصَامَ عَلَى الْعَبْدِ بِسْمِ اللَّهِ
 الْحَمْدُ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْأَصْدَقِ الْقَدِيمِ الْقَلِيبِ الْقَرِيبِ الَّذِي أَمْرٌ سِرٌّ لَا يَرَاهُ الْعَارِفُونَ كَلِمَ
 الْكَلِمِ مِنْ غَمَامِ الْجَمَلِ وَالْأَلْحَامِ لَمْ يُولَعْ الْقَدِيمُ فِي صُعَايِ الْعَصَمِ وَدَلَمَ إِلَى الْقَبْلِ السَّبِيلِ
 إِلَى الْمُنْبَجِحِ مَا دُونَ مَا وَرَدَ مِنْ تَفْرِيقِ الْعِلْمِ إِلَى عَيْنِ الْأَزَلِ وَبُشْتِ فِيهِمْ وَخَلْفَهُ
 وَأَوْ دَعَمَ سِرَّيْنِ وَأَتَمَّ دَانَ لِلَّهِ الْآلَاءِ وَصَدَّ لَا شَرِيكَ لَهُ الْأَوَّلِ الْأَوَّلِ الْبَاطِنِ
 الَّذِي مَقَرَّ عَلَى الْكُونَ عَلَى الْخَلْقِ مَدَّ طَوِيلًا ثُمَّ جَعَلَ ثَمَّ الْكَيْسَ لَصْفَوِيَّةً
 عَلَيْهِ دَلِيلًا ثُمَّ قَبِضَ طَلَّةَ التَّفَرُّقِ عَنْهُمْ إِلَيْهِ تَضَايِيرًا وَصَلَوْتَهُ وَسَلَامَهُ عَلَى صَفِيحِ
 الَّذِي أَسْمِعَ بِهِ فِي آخِرَةِ صَفْحِ تَجَمُّدِ الْكَيْسِ **وَبَعْدَ** نَانَ جَمَاعَةً مِنَ الرَّاعِبِينَ
 فِي الْوُقُوفِ عَلَى مَنَازِلِ السَّائِرِينَ إِلَى الْحَقِّ غَرَّاسِمَ مِنَ الْعُقَرَاءِ مِنْ أَسْلَمِ هَوَاةً
 وَالغُرَبَاءِ طَالَ عَلَى سَأَلْتِهِمْ أَيَّامَ زَمَانًا أَنْ أَبَيَّنَ لَهُمْ فِي مَعْرِفَتِي بَيَانًا لِيَكُونَ عَلَيَّ
 وَمَعَالِمِي عَنَوَانًا فَاجِبْتُمْ بِذَلِكَ بَعْدَ سَخَاةٍ وَاسْتَعَانْتُمْ بِي وَسَأَلُونِي أَنْ
 أَرْبِيَا لَمْ تَرْبِيَا بِسِرِّهِ تَوَالِيهِمَا بِدَلِّ عَلَى الْوَجْهِ الْإِتْلَافِي وَأَنْ أَخْلِيَهُ
 مِنْ كَلَامِ غَرِّي وَأَخْصَى لِيَكُونَ الْطَفْظُ فِي اللَّفْظِ وَأَخْفَى الْحَقُّ وَالنَّ
 خَفِيَ الْكَلِمَةُ أَخَذْتُ فِي شَرْحِ قَوْلِهِ ابْنِ بَكْرِ الْكَلِمَاتِ إِنَّ سِرَّ الْحَقِّ وَالْعَبْدِ
 الْفِعْمَامِ مِنْ نَوْرِ وَظِلْمَةِ طَوْلِي عَلَى وَعَلَيْهِمْ تَذَكَّرْتُ أَيْتِيَّةً تَكَلَّمَ الْمَعَالِمُ
 بِحَابِزِ

تصویر ۶: صفحه آغازین رساله منازل السائرين (۱۵ب).

نامۀ بایسنغر، شماره نخست، ۱۳۹۸ خورشیدی

